
RETUERTA JIMÉNEZ, M. LUZ; SANMARTÍ ROSET, Carme [dir. i coord.] (2002). *Sant Feliu de Llobregat: Identitat i història*. Sant Feliu de Llobregat: Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat.

Des de fa un temps s'ha desvetllat un fort interès pels llibres que desenvolupen la seva trama sobre temes històrics, com està succeint amb les novel·les sobre la Guerra Civil, moltes d'elles basades en una producció historiogràfica que no ha sabut arribar al públic, com recentment declarava Mary Nash. D'on neix aquest interès pel passat en el món globalitzat en què vivim? És possible que el repte dels historiadors sigui saber connectar amb aquest públic del qual parla Mary Nash i fer-li fàcil el coneixement del passat en un moment en què s'està produint una ruptura que afecta les estructures de la societat que ens porta directament a un futur inquietant i que fa necessària una referència identitària, precisament pel perill que el procés globalitzador pot causar en un teixit social fràgil emmarcat en la diversitat cultural.

En aquesta direcció són evidents els esforços que des de les institucions públiques i les associacions culturals s'estan fent per posar a l'abast del públic

eines que permetin interrelacionar els béns culturals, la memòria col·lectiva i el territori, el que podríem definir com construir un pont entre passat i present. I és des d'aquesta perspectiva que l'ús social de la memòria històrica passa per saber transmetre-la al públic al qual va adreçada.

Arran de la celebració del mil·lenari de Catalunya, el 1987, molts pobles, viles i ciutats han cercat en el passat la data fundacional de la seva primera comunitat. Així hem vist com una bona quantitat d'indrets de Catalunya n'han deixat constància amb l'edició d'una publicació que serveixi de testimoni perdurable. En el cas de Sant Feliu de Llobregat, l'interès per reconstruir la seva història no va respondre a aquesta motivació, tot i que la llarga gestació de l'obra ha coincidit feliçment amb els mil anys del seu naixement, basada, si més no, en els documents postcarolingis, ja que l'antiguitat dels assentaments humans en el territori que avui és Sant Feliu de Llobregat s'endinsa, com queda palès, en el llunyà Paleolític.

L'obra *Sant Feliu de Llobregat: Identitat i història* és el resultat de la recerca i del treball d'un equip de persones especialistes en diverses disciplines: l'arqueologia, la geografia, la sociologia,

la història de l'art i l'arquitectura. Tots ciutadans de Sant Feliu que, amb un esforç continuat i amb la coordinació de dues historiadores i grans professionals, M. Luz Retuerta i Carme Sanmartí, han aconseguit compendiar una història mil·lenària. És gratificant que la celebració de les característiques d'un mil·lenari hagi fet possible aquesta obra, ja que té l'atractiu d'oferir diferents lectures que es combinen i complementen. El gran observador de la nostra història, Pierre Vilar, recomanava, fixant un codi al qual sempre es fa necessari retornar, repensar la història estirant del fil que ens ofereix el coneixement multidisciplinar.

Les possibles lectures de l'obra es concreten, d'una banda, en la disposició estudiada i acurada de les imatges i la descripció que les acompanya, que actuen de fil conductor i ofereixen la possibilitat de copsar la part essencial del seu contingut. I de l'altra, en la lectura del text, disposat en capítols, seguint un ordre cronològic.

El primer capítol, escrit per Jordi Amigó Barbeta i Jordi Cortadella Morral, permet seguir les petjades que l'home del Paleolític va deixar sobre aquest territori fins arribar a les formes de relació, producció i cohesió que s'aniran establint amb altres comunitats que buscaran el seu hàbitat a la vall mitjana del riu Llobregat. D'aquesta manera, s'entén el llarg camí recorregut en l'ocupació permanent d'aquesta zona fins arribar al procés de transformació, que s'inicia el segle VII a. de C., amb l'estructura estatal i l'organització social jerarquitzada del món ibèric, i que enllaçarà amb el domini romà.

Devem als historiadors Luis Monjas, M. Luz Retuerta i Carme Sanmartí la recerca i redacció del període medieval de Sant Feliu de Llobregat amb les vicissituds dels canvis de jurisdicció que afectarien la població pagesa d'aquest territori, mancada de parròquia que pogués actuar com a espai de sociabilitat. La pertinença dividida entre les parròquies de Sant Just Desvern i Sant Joan Despí feia que capelles de Sant Feliu i Sant Pere actuessin de sufragànies d'aquelles, fet que dificultava la formació d'un nucli urbà. Una situació que es va mantenir fins al 1524 quan, finalment, es va autoritzar la constitució d'una parròquia pròpia per a Sant Feliu.

A partir del segle XVI, Sant Feliu es transforma; la proximitat a Barcelona esdevindrà un element important. Capitals forans procedents del comerç i de la manufactura seran invertits en terres i arrendaments. La millora dels camins i un servei de correus setmanal faran d'elements dinamitzadors, ja que atrauran una important massa jornalera i menestral procedent de França. En l'obra recentment publicada de la historiadora Mercè Gras, s'explica precisament el procés judicial fet contra una dona originària del regne veí, acusada de practicar la bruixeria.

Aquest canvi de tendència farà que en la primera meitat del segle XVII un personatge, Jaume Falguera, compri propietats, terres i cases a Sant Feliu. La relació de la seva família amb la vila al llarg de dos segles evolucionarà i deixarà la seva empremta en un edifici emblemàtic que ja forma part del patrimoni històric i col·lectiu santfeliuenc: el Palau

Falguera. Aquest edifici emblemàtic ha estat recuperat recentment per part del municipi i ha estat reconstruït gràcies a l'estudi que sobre ell han fet M. Luz Retuerta i Carme Sanmartí, que s'ha materialitzat en un llibre de consulta indispensable. A partir del primer terç del segle XVII, la violència desfermada del bandolerisme, les guerres i les càrregues fiscals derivades dels allotjaments militars van abocar a l'empobriment de la pagesia santfeliuenc, afectada, com la de la resta del principat, per la crisi social de final del segle XVII, especialment virulenta al Baix Llobregat i, sobretot, a Sant Feliu de Llobregat, a causa del protagonisme polític de Jaume Falguera.

Acabada la Guerra de Successió, apareixen famílies benestants que construiran grans residències, com ara l'industrial Erasme de Gònima, els Dusai, els marquesos de Gironella o el cas dels Falguera, que van rebre el reconeixement reial perquè havien allotjat Felip V l'any 1701 al seu palau de Sant Feliu. Les descripcions que fa el baró de Maldà, visitador d'aquestes cases amb motiu de festes i reunions i que recull en el seu *Calaix de sastre*, resulten un testimoni inestimable en aquest sentit.

El capítol corresponent al segle XVIII, a càrrec de Jordi Cañameras, s'inicia amb un estudi sobre el creixement demogràfic, resultat d'una societat dinàmica, que evoluciona cap a una economia mixta, en la qual les manufactures i altres activitats professionals modificaran l'estructura social i política de Sant Feliu. En aquest segle es procedeix a una vertebració territorial pel reforçament de les vies de comunicació que permeten

el desenvolupament i la intensificació de l'agricultura que va viure la davallada de final de segle amb la plaga de la fil·loxera. El canvi de conreus i l'especialització en arbres fruiters van permetre la sortida de la crisi.

D'una industrialització incipient que es remunta als segles XVI i XVII, s'entrarà en un dinàmic segle XIX que veurà la consolidació del procés industrialitzador del sector tèxtil a partir de la implantació de la màquina de vapor a les fàbriques de Bertrand i Serra, Galtés, Sola-Sert i la dels Germans Vila.

L'obra no deixa cap buit temàtic: la menestralia, la pagesia, l'educació, fins enllaçar amb el segle XX, on el desenvolupament econòmic i demogràfic santfeliuenc comportarà una dinàmica social que quedarà reflectida en el fenomen associatiu. El paper que les associacions de començament del segle XX tenen en la mobilització política i cultural de Sant Feliu queda palès en la pervivència que aquestes han mantingut malgrat el tall de la Guerra Civil i els entrebancs que sofriren per al seu desenvolupament normalitzat al llarg dels quaranta anys de franquisme, passant pels anys seixanta, quan tot el Baix Llobregat es convertirà en una comarca receptora d'immigració i esdevindrà una vertadera cruïlla de cultures, procés del qual Sant Feliu no ha estat aliè i que catalitzarà en una societat múltiple i diversa, capaç de conviure i integrar.

Un element destacable de l'obra com a element interessant i complementari és l'índex temàtic i cronològic, molt ben elaborat per facilitar la consulta, del qual no podem deixar d'esmentar la re-

lació dels alcaldes que han ocupat la presidència de l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat des de 1810 fins a 2002 i la bibliografia interessant que acompanya cada capítol.

Sant Feliu de Llobregat: Identitat i història no és, com ja s'ha dit al principi, una obra commemorativa. És molt més que això. És una obra que combina el resultat de moltes hores de recerca i estudis inèdits dels seus autors amb un resultat atractiu que en facilita la divulgació, que en definitiva és el que es pretén. Que es conegui la història del lloc on es viu o d'on es procedeix és una manera de fixar les arrels de la nostra identitat.

CONXITA SOLANS RODA

SERRANO DAURA, Josep (2000). *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX): Comandes de Miravet, d'Orta, d'Ascó i de Vilalba i baronies de Flix i d'Entença*. 2 v. Barcelona; Fundació Noguera. 1.224 p. (Col·lecció «Estudis»; 25 i 26)

Darrere una tesi de finalitat jurídica, l'estudi de les estructures locals de la senyoria a la Catalunya Nova, i en concret a les terres de l'Ebre, es troba un monumental estudi d'història política i econòmica, en el qual estaria temptat de dir que la part jurídica queda tan integrada en el conjunt que gairebé s'hi confon.

Després d'una ràpida presentació tant de l'àmbit geogràfic com de la conquesta cristiana, l'autor estudia, en primer lloc, la senyorialització del territori, examinant en cada cas l'evolució de la titularitat de la senyoria, els principals documents que la regeixen (cartes de població, concòrdies...) i l'evolució de la població. Val a dir que en aquest darrer aspecte el treball conté alguns errors que examinarem més endavant.

Dedica, després, unes pàgines, podríem dir que definitives, a la discussió de la prou complexa qüestió de la frontera, que tanca amb la clarificadora afirmació que el dret defineix el territori.

A l'hora d'entrar en el règim legal imperant, hi ha una introducció sobre el dret general del Principat i la seva evolució, així com de la relació entre dret general i drets municipals. A continuació, s'examinen els codis de costums i les cartes de població de les diferents poblacions i les seves concordances i discordances amb els usatges de Barcelona i els costums de Lleida, amb un colofó sobre la Nova Planta i els canvis que va representar. Costums i cartes de població regien la vida dels cristians, però, a la zona, la població musulmana va ser predominant durant molt temps i hi havia també una minoria jueva important; s'examina l'evolució d'una i altra comunitat i l'ordenament jurídic que les regia. A més, en relació amb els jueus, hi ha uns interessants *excursus* sobre la seva conversió i sobre la qüestió de la usura. Pel que fa als musulmans, es presta una atenció especial a les càrregues que suportaven; en aquest punt no es distingeix prou bé, però, en-

tre les càrregues pròpies dels musulmans i les que podien obligar també els cristians, com ara l'obligació de pujar la verema al castell o de treballar les terres del senyor. El tema de la conversió de les comunitats sarraïnes i la seva transformació en moriscos es considera prou important com per ser tractat en un capítol a part.

La part central de l'obra fa referència a la posada en peu del règim feudal i la seva evolució. Serrano té l'encert de tractar, a la vegada, tot el conjunt feudal, com mostra prou bé el capítol introductor referit a les fonts documentals on, vora les donacions comtals que estan a l'origen de la constitució de les diferents senyories, figuren les cartes de població i els contractes d'establiment. Aquest esquema és desenvolupat després enmig de la dialèctica constant entre monarques, senyors i vassalls. Cal destacar en aquest apartat la diferenciació clara entre la senyoria alodial i feudal, les qüestions relatives a la jurisdicció i els delmes, i els drets i serveis comunitaris, des de la pastura a les botigues, pertanyessin a la comunitat o fossin privatives senyorials.

Dins del mateix capítol, s'estudia l'ampli ventall de rendes senyorials i també les prerrogatives dels senyors jurisdiccionals, mentre que l'organització senyorial (batlles, procuradors, etc.) és el tema del capítol següent. Al meu parer, aquests aspectes, clars i entenedors un per un, haurien quedat més ben ordenats començant per tot l'estudi de les diferents formes de senyoria (senyoria territorial i jurisdiccional), continuant per l'organització senyorial i acabant

amb les rendes senyorials i les maneres de fer-les efectives. I, possiblement, també hauria estat millor posar aquí les pàgines dedicades a la justícia senyorial, que clouen l'estudi.

Després de l'examen de la part senyorial, la darrera part del llibre, molt més curta, descriu els municipis, la seva organització i la seva actuació. El tema més innovador d'aquestes pàgines és el corresponent a les finances municipals i a les maneres de contreure i suportar, fins on es podia, l'endeutament col·lectiu. Contra el que passa amb el règim senyorial, on la Nova Planta no representa gaires innovacions, quan tracta del municipi el daltabaix que representa la Nova Planta obliga a dedicar-li una tercera part de l'espai.

Finalment, l'obra es tanca amb un tema més plenament jurídic, la justícia senyorial, amb un ampli i innovador examen processal; com en tot l'espai senyorial, la justícia tampoc no va experimentar canvis importants, si bé al llarg del segle XVIII hi va haver repetides normes i lleis sempre en el sentit de restringir la participació de les autoritats municipals en l'exercici de la justícia.

En l'apèndix, es publiquen set documents il·lustratius de diversos fets de dret que afecten les comunitats: des de la donació del territori fins a la presa de possessió del senyor.

Serrano Daura ha escrit una d'aquestes tesis *que fan època*: el tema és ampli i mal conegut i, a més, text i notes donen fe d'un devesall de coneixements i d'erudició que, però, no entrenbanquen la lectura. Només li retrauríem

un cert desordre en l'ordenació d'algunes parts i una confusió en els fogatges, que em penso que cal assenyalar perquè segurament la bona i còmoda presentació de Serrano serà repetida en més d'una obra. Serrano diu que el fogatge de 1358, publicat per Pons Guri, ha estat després atribuït al període 1378-1381; però en realitat el que havia estat publicat per Bofarull com de 1359 és el de 1378, amb afegits posteriors fins més enllà de 1381. Això fa que les dades que dona com de 1378-1381 siguin de 1358, o sigui, del fogatge publicat per Pons Guri, i els atribuïts a 1359 siguin, en realitat, els focs de 1378, fet que comporta un canvi de perspectiva important en l'evolució de la població medieval.

GASPAR FELIU

RECASENS I COMES, Josep Maria (2001). *La Taula de Canvi i de Dipòsits de Tarragona i la ciutat dels seus temps (1548-1749)*. Tarragona: Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona. 257 p.

Amb el fil conductor de la Taula de Canvi i en gran part gràcies a la documentació d'aquesta, l'autor traça una vívida història de la ciutat i el seu entorn al llarg de dos segles plens d'esdeveniments i transformacions. L'obra comença amb l'explicació de l'intent de crear una taula a començament del segle xv, amb privilegi de 1417 i nomenament de taulers el 1428, que l'hauria

convertit en la tercera taula efectiva, darrere les de Barcelona i València. El consell de la ciutat, però, després d'algunes desavinences amb els taulers i oficials nomenats, decidí no tirar endavant la institució.

Caldria esperar un segle i mig, dins de la gran tongada de creació de taules que va de l'establiment de la de Girona, el 1567, al de la d'Olot, el 1617. En aquest mig segle es crearen vuit taules a Catalunya i quatre a la resta de la Corona d'Aragó. El privilegi va ser demanat per la ciutat de Tarragona el 1579 i concedit el 1581; l'obertura de la taula es va produir a final de 1584.

Com a introducció a la creació de la taula, l'autor fa una àmplia descripció de la Tarragona de 1585, en la qual explica el creixement demogràfic, la societat estamental, amb una atenció especial a l'estament eclesiàstic, dominat aquests anys per la introducció de les reformes de Trento, i les tensions polítiques i socials, a les quals s'afegeix la preocupació per la pirateria. Un capítol a part és dedicat a la institució municipal, a la seva organització i a la seva composició, però, sobretot, a l'organització, al funcionament i als problemes de la hisenda i les finances municipals. Un capítol que, a primera vista, pot semblar desordenat, enllaça la situació de la hisenda amb la creació de la taula a través de l'explicació de les dues concòrdies (1465 i 1548) per a la liquidació del deute municipal. Després d'aconseguir la liquidació el 1571, sembla que la ciutat pogué pensar en l'establiment de la taula de canvi, en un moment de bonança econòmica gràcies al creixement

del comerç marítim, l'expressió del qual seria l'augment del nombre de comerciants i botiguers, l'establiment de nous gremis, la construcció o millores d'esglésies i edificis públics i algunes millores urbanístiques.

Després d'explicar la creació de la Taula, hi ha dos capítols dedicats a la seva administració (de fet, més aviat organització) i al seu funcionament. En el primer, després de tractar de les ordinations, del personal i dels seus salaris, hi ha una comparació interessant dels oficis dels elegits que permet veure que, a partir de la guerra dels Segadors, els mercaders perden importància: de representar el 35,4 % dels taulers, passen al 18,5 %; entre els tenidors del llibre major, baixen del 70,9 % al 44,4 %, i entre els caixers, del 51,6 % al 3,7 %. A part d'una major diferenciació per categories o bé per oficis, la caiguda sembla que es deu a la introducció de la noblesa en el càrrec de tauler, i la dels botiguers i «artistes» (apotecaris i adroguers) en la tinença del llibre major i en l'ofici de caixer.

En el capítol dedicat al funcionament de la Taula, s'assenyalen els dies i les hores d'assistència al públic, els tipus d'imposicions (voluntàries i forçades, en dipòsit o en joies) i, sobretot, les ordres de pagament, que permeten veure una rica varietat d'instruments, amb exemples ben triats i ben comentats. Un altre capítol està dedicat a la comptabilitat de la Taula; comença amb la descripció de les sèries dels llibres conservats, però la part més interessant és, sens dubte, el resseguiment del camí comptable de les operacions, que s'aconsegueix amb

una explicació molt clara. Completen aquesta descripció del funcionament de la Taula unes breus pàgines sobre les inspeccions de la Taula i els fraus, i unes altres sobre les formes més corrents de préstec que deixaven rastre a la Taula.

D'una manera que resulta estranya, entre aquesta descripció de la creació i el funcionament de la Taula i la seva evolució, s'insereix un capítol sobre «La ciutat entre 1585 i 1749», amb una descripció acurada de la conjuntura en dos períodes, cadascun d'ells amb dues etapes, que el mateix autor qualifica «d'una mica forçada». A parer meu, la primera etapa (1585-1640) està plenament justificada i la divisió que se'n fa (1610) correspon al que sabem de la conjuntura global catalana. En canvi, potser l'afany de simetria fa que el segon període resulti asimètric: els anys 1641-1749 es divideixen en dos moments, separats pel 1663, que són, per tant, de llargada molt desigual i amb l'inconvenient que no té en compte la guerra de Successió i la Nova Planta. De veritat que tot això no va tenir incidència sobre la vida de la ciutat? Costa de creure quan, si més no, el règim municipal va ser totalment subvertit. Una divisió en tres etapes em sembla que hauria estat més aclaridora.

La primera etapa, 1585-1610, ve marcada per la puja general de preus i el seu contracop, l'endarreriment dels salaris, i, sobretot, per les dificultats de 1591-1592, quan se sumaren les males collites i la pesta; la incidència de la pesta permet mostrar el comportament de les classes benestants, que dipositen diners i joies a la Taula abans d'abandonar la ciutat. També l'endeutament del

municipi i els intents de la noblesa perquè els seus membres fossin admesos a l'ajuntament causaren diversos problemes aquests anys. L'etapa 1611-1640 ve dominada per l'endeutament de la ciutat i els intents de fer-hi front, i per les alteracions monetàries. Tot plegat portà la ciutat al caire del col·lapse financer després de les despeses de la guerra de Salces, preludi de la guerra dels Segadors.

El segon període s'inicia amb la guerra dels Segadors. Tot i que Tarragona estigué des del primer moment sota l'obediència del rei d'Espanya i, per tant, físicament patí menys que altres ciutats, la guerra esfondrà les finances de la ciutat i la fi del conflicte marcà una caiguda de la població i la decadència de Tarragona, convertida en «presidi» o plaça militar, de manera que l'organització municipal perdé, de fet, gran part del seu poder i el comerç marítim pràcticament desaparegué de la ciutat. D'altra banda, en aquest moment la noblesa obtingué el dret de participar en l'administració municipal. Tot plegat portà la ciutat a la fallida financera de 1663: els ingressos municipals eren poc superiors a les càrregues financeres i, per tant, no es podien satisfer les despeses corrents. Com solia passar, la insolvència de la ciutat es va resoldre amb successives concòrdies amb els creditors: de fet, aquestes deixaven tan poc marge per a les despeses municipals que indefectiblement la ciutat deixava de pagar i/o s'endeutava, fins a una nova concòrdia.

La tercera etapa, que trobàvem a faltar en l'esquema de Recasens, apareix tímidament en un sotsapartat sota el títol «La represa frustrada de la primera me-

tat del segle XVIII (1701-1746)», on es continua, per tant, deixant de banda la guerra de Successió i els seus efectes, tot i que sí que hi ha referències al cost de la guerra i als problemes monetaris que comportà, així com als exiliats, primer proborbònics i després i més definitivament procarolins. També es destina un apartat al canvi polític posterior a la guerra i a l'impacte del nou ordre polític en la societat tarragonina. El règim borbònic també va ser fatal per a l'economia de la ciutat: l'intendent prohibí descarregar a Tarragona mercaderies estrangeres al Principat; el port de Salou continuà substituint Tarragona encara amb més força.

El darrer capítol de llibre tracta de l'evolució de la Taula i també divideix l'estudi en períodes, diferents, però, als assenyalats per a l'evolució de la ciutat. En l'apartat dedicat al primer període (1585-1640), trobem notícies molt interessants sobre el moviment de fons i l'examen més detallat d'alguns biennis, en els quals s'examina, a més de les entrades i sortides de capitals, la participació dels diferents grups socials. Una atenció especial es dedica a la informació que proporciona la Taula sobre el comerç de grans i l'activitat comercial en general, però, sobretot, als comptes de les entitats públiques, el municipi en primer lloc, però també la Generalitat de Catalunya i la seva dependència, el dret de bolla.

El segon període, 1641-1712, marca una declinació clara de la Taula: els llibres comprenen cada vegada més anys, senyal clar de la disminució de les operacions. De fet, Recasens assenyalava que

els ingressos dels cent anys 1641-1742 foren menys de la meitat dels assolits en els cinquanta anys anteriors. *Grosso modo* podríem dir que el moviment anual de la Taula era una quarta part del de l'etapa inicial. Després de la guerra dels Segadors, la Taula estava en fallida i va haver d'acudir al mateix expedient que la de Barcelona: considerar els dipòsits anteriors a 1653 com a «compte vell», només disponible en forma de censals al 2,5 %, i funcionar normalment amb un compte nou, tot i que sembla que l'acord no es complí amb exactitud, cosa que sí que sembla que va passar a Barcelona. Sense que es digui mai clarament, sobre la Taula de Tarragona plana la sospita que algunes persones van poder fer prou pressió per disposar de diners dipositats en el compte vell.

A partir d'aquest moment, Recasens parla, amb raó, de llarga agonia de la Taula, patent en els biennis que examina en detall: la Taula no es va poder refer de la pèrdua de solvència i, pràcticament, no hi havia dipòsits voluntaris. Dedicava també un apartat a l'expressió «per fer valer i tenir el dipòsit, un sou», que considera una espècie de comissió bancària; aquesta interpretació xoca amb el fet que no consta en tots els dipòsits. Si no fos una quantitat tan exigua, es podria interpretar la frase com una espècie d'assegurança, un compromís remunerat que no hi hauria problemes a l'hora de retirar el dipòsit. En tot cas, és una expressió i una actuació que no hem vist enlloc més. A partir d'aquest moment, els principals comptes són comptes públics referits a concòrdies, «donatius» al rei...

La guerra de Successió i el règim borbònic van significar «l'última singlatura» de la Taula. De fet, aquesta tancà el 1715 i no tornà a obrir fins al 1732, però amb tant poc vigor que ni l'Ajuntament no hi tenia compte i la major part de les anotacions del diari no van ser traspassades al major. Finalment, va ser tancada per ordre del rei el primer de juliol de 1749. Sorprenentment, l'acta notarial de tancament del darrer «Diari» està escrita en català.

El llibre acaba amb un apèndix on es recullen uns quants documents i amb una nòmina del personal de la Taula.

En conjunt, a pesar del desordre en l'organització de l'obra, que ja hem assenyalat, i, en algun cas, de la pruija de dir tot el que se sap i que, de vegades, porta a estudiar aspectes que no tenen gaire a veure amb el tema de l'obra, es tracta d'una aportació important al coneixement de la Taula de Canvi de Tarragona i, per tant, de les taules de canvi catalanes, amb un examen acurat de la documentació i una bona comprensió i explicació del seu funcionament. A la vegada, constitueix un esbós interessant de la història de Tarragona durant aquests anys.

GASPAR FELIU

PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2002). *Història de la Ribera: De vespres de les Germanies fins a la crisi de l'Antic Règim (segles XVI-XVIII)*. Vol. III. *Les jerarquies socials*. Alzira: Edicions Bromera. 309 p.

Poques comarques dels Països Catalans es poden vantar de disposar d'una publicació sobre la seva història tan impressionant i amb una edició tan curiosa com la Ribera del Xúquer, de la qual comentem el volum més recent. Aquest tercer volum, dedicat a la societat, és exemplar, tant per la seva concepció global com també en el sentit de mostrar dues grans transformacions, estudiades en detall en el marc de la Ribera, però que sens dubte expliquen molt bé l'evolució de tot el País Valencià: el pas d'una societat partida entre moriscos i cristians a una societat unitària cristiana, i el pas d'una societat dominada per la noblesa a una societat dominada per la riquesa.

L'obra comença recordant «els riberecs que pregaven a Al·là». Se subratlla que durant segles, sota domini musulmà primer i sota domini cristià després, les dues comunitats havien conviscut amb més o menys facilitat i que fou la Inquisició i les autoritats que l'avalaven el factor de trencament d'aquesta coexistència, que portà molts valencians a instal·lar-se de grat o per força al nord d'Àfrica. A començament del segle XVI, a la Ribera, gairebé dos de cada tres pobladors eren musulmans i el seu nombre tendí a augmentar amb l'arribada de mudèjars que fugien del regne de Granada després de la seva conquesta. Tanmateix, en proporció, a final de segle

només representaven la meitat de la població. Però en conjunt, la població morisca només havia pogut conservar les terres més pobres, de manera que els col·lectius mudèjars vivien en el llindar entre la supervivència i la pobresa. A pesar, però, de l'odi mutu, la situació era de relativa tolerància fins a final del segle XV; en aquell moment, s'anà imposant la intransigència per diverses raons, des de disputes pel reg fins a l'efecte de l'expulsió dels jueus i l'obligació dels mudèjars castellans a batejar-se. Però, en opinió de l'autor la causa principal era la creixent pirateria berber. Això explica que, contra les promeses reials i la voluntat dels nobles, els agermanats forcessin el bateig dels mudèjars, convertint-los així en moriscos. La conversió forçosa no féu canviar les creences ni les formes de vida dels moriscos, però sí que els complicà moltíssim la vida a causa de les persecucions de la Inquisició, que no sempre aconseguia aturar l'empara dels senyors, preocupats per les rendes que els proporcionaven els seus súbdits moriscos.

D'altra banda, en el zel inquisitorial hi tenia un paper destacat l'interès per lucrar-se amb les confiscacions dels béns dels encausats. Pel que fa a l'expulsió final, el 1609, l'autor remarca tres aspectes: que es tracta bàsicament d'una maniobra de distracció política per amagar la humiliant treva dels Dotze Anys, que significava, de fet, el reconeixement de la independència d'Holanda; que fou presa per un decret reial, al marge de la legalitat que representaven les Corts, i que va representar una exhibició de l'eficàcia burocràtica que havia assolit l'es-

tat modern. Pel que fa a les repercussions de l'expulsió, l'autor argumenta contra les tesis de Casey i Ardit, que defensen que l'excés de població provocava l'endarreriment tècnic de l'agricultura morisca i que l'expulsió fou beneficiosa des del punt de vista econòmic, i es pregunta si realment abans de l'expulsió hi havia una agricultura musulmana i una altra de cristiana o si més aviat uns i altres procuraven utilitzar el millor possible els recursos de què disposaven. També argumenta contra la tesi de Fuster, el qual, a partir de l'exemple de l'Argèlia dels anys seixanta del segle xx, considerava que l'expulsió havia estalviat maldecaps posteriors. Peris considera la multiculturalitat com una riquesa, però potser fa una lectura dels fets històrics massa influenciada per les preocupacions actuals.

L'estudi de la societat cristiana permet, per les fonts disponibles, una major distinció entre els estaments i les classes que la componen. Per començar, indica els paràmetres principals: el fort sentit comunitari, fins eclipsar la identitat personal i la jerarquització de la societat estamental, reforçada pels privilegis. La concreció d'aquesta societat es fa a través d'una sèrie de criteris imposats pels poderosos: els aspectes principals eren el context familiar, el comportament (amb èmfasi especial en les formes externes de religiositat), la riquesa i l'exercici de càrrecs públics. El revers eren les pautes de discriminació social, que, a part de la discriminació de gènere, anaven des de la pobresa o l'exercici d'oficis manuals fins a la sospita sobre els avantpassats o la mínima dissidència po-

lítica o religiosa. D'aquesta manera, la societat riberenca estava encapçalada per un grup reduït de petits nobles, la major part dels quals s'anà endeutant al llarg del segle xvi, de manera que una tercera part de les cases nobles feren fallida al llarg de la primera meitat del segle xvii. La contrapartida era la creació de nous nobles a partir del patrimoni, el qual permetia accedir per graus primer a familiar de la Inquisició i, després, a la baixa noblesa.

Fora del naixement, la millor via de promoció social era l'Església. El nombre de clergues cresqué molt al llarg de l'edat moderna: l'esperit de la contrareforma i la vigilància dels moriscos va comportar l'augment del nombre de convents i de parròquies, si bé amb una gran concentració a les poblacions principals. Com a característiques principals del clergat es destaquen la manca de vocació i instrucció i la burocratització: el que portava a entrar a la religió era l'esperança de bona vida, gràcies a les rendes de càrrecs o convents, i el prestigi social que conferia l'estament. Tot i el comportament poc exemplar de gran part del clergat, aquest exercia una missió d'adoctrinament i un control social important tant des de la trona com des del confessionari i influïa en la vida social a través del control de les dispenses matrimonials, el domini de les confraries i l'educació dels infants. Des del punt de vista econòmic, les institucions eclesiàstiques de la Ribera foren, com a tot arreu, grans acumuladores de patrimoni, obtingut a través de l'increment de capital que proporcionava el subministrament de crèdit per mitjà dels cen-

sals. Peris distingeix dues etapes en aquest procés: fins a 1740 hi ha acumulació de capital en forma de censals i algunes compres; després, la preferència evoluciona cap a la compra de terres i la compactació dels patrimonis. El grup dominant es tancava amb «l'oligarquia no privilegiada», unes quantes famílies a cada poble, distingides per la seva tradició familiar, la seva fortuna i el control dels càrrecs municipals.

Per dessota dels grups dirigents, hi ha el que Peris anomena *els treballadors integrats*: propietaris modestos i servidors. La propietat mitjana es revela molt inestable, en gran part pel repartiment hereditari, però també per l'endeutament, conseqüència de les males collites, i pel caràcter especulatiu del negoci seder. El resultat és una forta concentració de la propietat, en gran part en mans forasteres, i una disminució dels pagesos emfiteutes enfront dels arrendataris.

En el grup de servidors, Peris engloba criats i jornalers. Dels jornalers comenta l'augment del nombre i l'empobriment, a mesura que s'avança del segle XVI al segle XVIII; dels criats, esmenta l'heterogeneïtat i no aclareix la qüestió de si a més d'estada i vestit cobraven soldada o no, més enllà de dir que hi havia de tot.

La major part de les pàgines dedicades a la societat riberenca ho són als diferents grups de població marginada. La descripció comença per les dones, col·lectiu sotmès, discriminat i oblidat pels historiadors. Peris destaca que la discriminació de la dona començava en

el menjar i ressaltava, també, la importància de la dona en el negoci seder. La submissió anava des de la desigualtat sexual (l'adulteri estava penat en la dona, però no en l'home) als maltractaments; potser no s'hauria d'incloure en aquest apartat que les bodes fossin arreglades pels pares, perquè això afectava per igual homes i dones. La discriminació i la submissió afectaven les dones dins de l'àmbit familiar, però encara eren més fortes en el cas de les dones «desarrelades»: criades i prostitutes.

Per dessota d'aquests grups quedaven encara els que no es guanyaven la vida: pobres i ociosos, sotmesos a la vegada a la caritat i a la repressió. Peris distingeix entre la pobresa relativa (respecte al que es considera «normal» en cada estament) i absoluta, conjuntural i permanent. D'altra banda, hi havia els pobres legals o ben vistos, els pobres vergonyants, que havien arribat a la pobresa per algun malastruc, i els de solemnitat, als quals alguna tara física impedia guanyar-se la vida; tots aquests i les famílies humils, abocades a la pobresa i a la demanda d'almoïna els anys dolents, tenien una consideració social millor que els rodmons. En tot cas, el nombre de pobres anà creixent i a final del segle XVIII s'havia convertit en un problema social i polític que les autoritats borbòniques intentaven reprimir amb duresa. Peris recopila aquest capítol sobre la pobresa assenyalant els dos camins que hi menen: un model social injust i unes circumstàncies personals negatives (malaltia, orfandat).

El tracte als pobres també canvià al llarg de l'edat moderna: de la compren-

sió de final de l'edat mitjana i del segle XVI, amb la institució de causes pies i d'hospitals, es passà a una repressió creixent de la pobresa, especialment al segle XVIII, quan els centres de beneficència es transformaren en institucions de reclusió i de treball forçós. La repressió fou més forta a partir dels motins de 1766 i, a més, els poderosos locals aprofitaren la llei contra la vagància per acusar els jornalers poc submisos, fins arribar a considerar com a vagabunds els jornalers sense amo fix.

Altres grups marginats eren els immigrants, els gitanos i els esclaus. La immigració francesa fou abundant, sobretot als segles XVII i XVIII; l'origen estranger, la dedicació als oficis menys apreciats i la vida itinerant els feien mal vistos i sovint sospitosos i, fins i tot, perseguits durant els moments de guerra contra la monarquia francesa. Amb l'entronització dels Borbons a Espanya la situació canvià: ara disposaven de la protecció de la monarquia i les queixes dels riberencs anaven contra els privilegis dels mercaders francesos; el nou enfrontament amb la França revolucionària fou escenari de motins xenòfobs, i els francesos foren maltractats o expulsats. No eren els únics estrangers, però sí els més mal vistos com a grup; les picabaralles contra els pastors «castellans» eren, sobretot, d'origen econòmic. La situació dels gitanos era semblant a la de tot arreu, com també la dels esclaus.

El control social s'establia a través de la desigualtat legal (privilegiats i no privilegiats) i de la cascada de menyspreus dels considerats superiors envers

els inferiors, però també per mitjà de la coerció legal i d'un control cada vegada més estricte sobre els comportaments i, àdhuc, sobre els pensaments de les persones, en el que Peris anomena un exercici d'auxili mutu entre la monarquia, les autoritats eclesiàstiques i les oligarquies locals. En el moment de major repressió, al segle XVIII, els principals instruments coercitius eren les lleves militars, el control de les festes, transformades, a pesar de l'oposició popular, en desfilades demostratives de la jerarquia social i, sobretot, com a tot arreu, la Inquisició, que a la Ribera mostrà una especial activitat, primer en la persecució dels moriscos, després en la repressió de la blasfèmia, de les «desviacions» sexuals i de l'expressió d'idees més o menys heterodoxes. De tota manera, tot el sistema de controls no pogué parar les mostres de descontentament que sovintejaren a la segona meitat del segle XVIII.

Després de la descripció dels grups socials, el capítol III està dedicat a la relació entre senyors i vassalls. Atès que aquesta era la base principal de la societat, potser hauria estat millor invertir aquests capítols. En aquest, es comença descrivint el mapa jurisdiccional, amb la distinció entre terres de senyoria i terres de reialenc, dues situacions que s'anaren separant fins fer de les senyories espais on els pagesos es trobaven més oprimits que no pas al reialenc; però, a pesar de l'exemple adduït de Felip IV, el qual cedí les terres de l'albufera de la banda de Sueca al gran mestre de Montesa, que era ell mateix, preferint tenir-les com a senyor i no com a rei, la reali-

tat del creixement de la comarca no sembla que indiqui que les diferències poguessin ser gaire grans.

Els ingressos senyorials tenien una base fixa, però no eren inamovibles, ben al contrari, es movien a l'alça amb l'evolució de la població i dels conreus, però sobretot es van moure a la baixa per la necessitat de concedir rebaixes per atreure nous pobladors després de l'expulsió dels moriscos i també per la devaluació de les rendes fixades en diners. De manera que, en conjunt i fent la comparació amb l'augment del preu del blat, les rendes senyorials tendiren a minvar al llarg del segle XVIII. Contra l'opinió tradicional, no hi hauria hagut un augment de la pressió senyorial als segles XVII i XVIII, però sí un augment de la pressió sobre la pagesia, sobretot per l'increment dels impostos de la monarquia i l'augment dels arrendaments.

Encara que l'augment de la pressió impositiva fos més degut a la monarquia que als senyors, les resistències antisenyorials van ser molt més importants que les revoltes contra els impostos. Tot i que no sempre senyors i vassalls actuaven en fronts oposats i no sempre les lluites contra els senyors foren promogudes pels mateixos vassalls, la resistència, sorda o bé oberta, dels vassalls va ser la causa principal de la conflictivitat feudal. Com a principals formes d'oposició als senyors riberencs, Peris esmenta l'amenaça d'abandonament de la senyoria, algun cop consumada, els plets davant els tribunals reials i els fraus en els pagaments i els enfrontaments directes. El més important d'aquest va ser la Germania, que Peris con-

sidera que a la Ribera tingué la forma d'un episodi de radicalisme antisenyorial, seguit d'una forta repressió política i econòmica. En canvi, la segona Germania (1693) tingué poca importància, per la ràpida actuació de la monarquia, però no evità que alguns pobles deixessin de satisfer drets senyorials, en especial les parts de fulla de morera. La darrera gran onada de motins antisenyorials començà el 1801, a València, a causa dels canvis en el reclutament de les milícies, però al camp prengué de seguida caràcter antisenyorial, amb avallots dirigits per membres de les oligarquies locals; el malestar i la pugna antisenyorial acabà barrejant-se amb la Guerra del Francès.

El capítol IV torna a ser dedicat a la conflictivitat, però aquesta vegada a l'interior dels pobles, a les bandositats i guerres privades per tal d'obtenir el domini sobre el lloc i augmentar la riquesa dels participants. Les venjances mútues i la poca eficàcia de les autoritats van permetre que la situació s'allargués, de vegades mig somorta, però amb esclats freqüents, els més importants dels quals tingueren lloc durant el primer terç del segle XVII. Com que les bandositats estaven encapçalades per famílies importants, que sovint ocupaven càrrecs municipals o del regne, els era fàcil protegir els seus sicaris i bandolers i amagar-los o exculpar-los si venia a tomb. Les bandositats mostren una gran barreja social on sovint anaven de bracet els que teòricament havien de fer complir la llei i els criminals inculpats. Les bregues arribaren a tal punt que Peris parla d'una veritable guerra comarcal, amb bàndols

encapçalats per famílies de l'oligarquia de Carcaixent (els Talens i els Timor). Només després de l'expulsió dels moriscos, les autoritats enfrontaren fermament el problema i, a pesar dels entrebancs que significaven la multiplicació de jurisdiccions, la llei del silenci, que dificultava disposar de testimonis, i la parcialitat i ineficàcia de les autoritats judicials, feren ajusticiar alguns dels membres més destacats de les dues bandositats, de manera que aquestes perderen força a partir de 1630 i estaven pràcticament liquidades a mitjan segle.

A l'hora d'explicar el fenomen, Peris acut a Casey, que considera aquestes bandositats com a pures màfies, és a dir, guerres privades mantingudes al marge de la justícia institucional, motivades per lluites per la riquesa o la supervivència dels participants en contextos d'instabilitat política i canvis econòmics. La instabilitat política concreta venia de la formació dels nous municipis de Carcaixent, Algemesí i Guadassuar, escindits, enmig de fortes tensions, del terme d'Alzira, i de la lluita pel domini de les noves poblacions; s'hi afegien els temors als pirates o a la insurrecció dels moriscos que caracteritzà els anys a cavall dels segles xvi i xvii i que va fer difondre els temuts pedrenyals. En tot l'afer no hi va mancar l'actuació de la monarquia, que després de la primera Germania intentava, per diversos camins, afeblir les anteriors oligarquies municipals, i va crear, així, un terreny propici a l'enfrontament entre aquestes i els aspirants a ocupar els seus llocs. En l'aspecte econòmic, les coses són més senzilles: el que hi havia en joc era el control del

negoci seder, base principal de l'economia de la Ribera.

A més de les bandositats organitzades, la Ribera patí també a causa del bandolerisme, molt important a la segona meitat del segle xvii, i per la criminalitat comuna, en part causada per la ineficàcia i venalitat de la justícia, les decisions de la qual tenien com a objectius prioritaris subministrar galiots i soldats al rei i cobrar multes.

La part narrativa de l'obra es completa amb una sèrie d'apèndixs estadístics i documentals que donen bona prova de com en són de sòlids els fonaments damunt dels quals Peris ha edificat aquest magnífic volum, al qual solament em sembla que es podria fer un retret: la manca d'atenció a l'artesanat i als comerciants de les viles, que a la Ribera no podia pas ser un grup negligible.

GASPAR FELIU

PEREA SIMON, Eugeni (2000). *Església i societat a l'arxidiòcesi de Tarragona durant el segle XVIII: Un estudi a través de les visites pastorals*. Tarragona: Diputació de Tarragona. 595 p.

Les visites pastorals i altres documents eclesiàstics, com ara les consuetes parroquials, han estat un descobriment relativament recent de la historiografia, que ha permès copsar molts aspectes de l'organització eclesiàstica, del paper polític i econòmic de l'Església i dels con-

flictes d'interessos en el seu interior, però sobretot de la moral i la mentalitat populars, de la seva evolució i de les resistències als canvis imposats o que s'intentaven imposar des de dalt.

Perea ens mostra tot això en un treball que, com diu Carlos Martínez Shaw al pròleg, «no ha deixat una qüestió per analitzar ni un racó per resoldre» (p. 8). Tot i que les visites pastorals ofereixen ja una documentació prou important, l'autor també ha consultat pràcticament tota la documentació arxiepiscopal i capitular i moltíssima documentació parroquial, de manera que sovint pot completar les notícies o els advertiments de la visita pastoral amb els antecedents o l'evolució posterior dels esdeveniments.

L'obra comença amb un advertiment clar: el món que estudia, el món catòlic del segle XVIII, és «un món concebut exclusivament des de la religió i amb un únic final i objectiu: la salvació de l'ànima» (p. 12), de manera que el bisbe és un element clau que el poder polític utilitza àmpliament: el bisbe (l'arquebisbe en aquest cas) no solament trameta ordres i normes religioses, sinó també polítiques. A l'altre extrem de l'entramat del poder religiós hi ha la parròquia: tant rector com parroquians es troben sovint acomodats en uns comportaments tradicionals que topen amb la normativa oficial i són remisos o renitents a l'hora d'introduir els canvis impulsats des de dalt.

La barreja d'aspectes polítics i religiosos que conformen l'Església de l'època té una magnífica representació en l'arquebisbat de Tarragona, on l'arque-

bisbe és a la vegada senyor feudal d'una part important del territori. L'estudi de Perea comença amb una ràpida descripció de la formació i l'organització del territori i de les jerarquies eclesiàstiques tarragonines, amb les seves rendes i les seves obligacions, els conflictes senyorials i els ordes religiosos establerts a la diòcesi, per passar a continuació a l'estudi de les parròquies i els clergues, tant des del punt de vista jurídic (les diferents categories, els seus drets i obligacions) com des del punt de vista del comportament, capítol on potser es barregen massa coses, com ara la normativa d'estudis, l'expulsió dels jesuïtes, la presa de possessió dels rectors (que hauria d'anar a l'estudi jurídic), la revolució francesa i la confusió del poder eclesiàstic i estatal, apartat que també estaria millor situat quan tracta dels aspectes jurídics de la institució, que no pas quan tracta dels morals.

Després d'aquests apartats introductoris, el capítol 4 es dedica a les visites pastorals, estudiant-ne en primer lloc la normativa i l'organització, per passar a les preocupacions dels visitadors, expressades en els qüestionaris que havien de respondre rectors, clergues i parroquians. Els capítols següents van desgranant els diferents aspectes de la visita: la preocupació pels llibres parroquials, tant els sacramentals com els que fan referència a les actuacions dels rectors com a notaris, a l'administració dels béns i rendes de l'església, a les confraries o als hospitals. I encara sovint, els llibres de visites, que permetien als futurs visitadors comprovar el compliment de les seves ordres i les consuetes, així

com la bona conservació i ordenació del conjunt de l'arxiu parroquial.

Una part important de la visita es dedicava a la materialitat del temple: estat de l'edifici, altars, objectes litúrgics, decoració, il·luminació, etc. Una menció especial mereix el desplaçament *il·lustrat* dels exvots, que són trets dels altars per passar a les parets laterals o a les foranes de l'església, així com la preocupació per les campanes i el seu ús, amb les disputes pels beneficis que s'obtenien pels tocs i la preocupació per evitar el seu tradicional paper de mitjà de congregació del poble en cas de revolta. La inspecció de l'edifici i dels objectes litúrgics tenia la seva raó de ser en l'exercici del culte. Les preocupacions dels visitadors anaven destinades a la dignificació del culte, en especial de la missa, en la qual sovint es barrejaven aspectes de diversió (escenificacions, etc.) i econòmics. Mentre els visitadors volien bandejar els primers, s'acontentaven a ordenar millor els aspectes econòmics, entre ells el preu de les misses i l'obligació de dir les que estaven *fundades* mitjançant una renda. Perea afegeix a continuació una relació de costums de les diferents festes (el calendari litúrgic segons les consuetes), que no té res a veure amb les visites i queda una mica fora de lloc. A continuació, tracta d'altres celebracions eclesiàstiques, com ara el compliment pasqual i les processons, jubileus i pelegrinatges, per enllaçar en el capítol següent amb els *ritus de pas*: aquests serien el baptisme, la confirmació i l'extremunció, amb l'afegit dels funerals, però Perea col·loca en aquest apartat tots els sacraments i, per tant,

potser hauria estat millor titular-lo «els ritus sacramentals». Aquest és un dels apartats que permeten veure millor les diferències i les pugnes entre la religiositat oficial i la popular. La confessió i el matrimoni són, en aquest aspecte, els temes més problemàtics, però també ho són les disputes generades entorn de la remuneració d'enterraments i funerals.

El capítol 9 es dedica a les devocions populars; de fet, molts dels aspectes tractats en els capítols anteriors i sovint mal vistos per les autoritats eclesiàstiques eren devocions o pseudodevocions populars. En aquest capítol es tracta bàsicament del coneixement de les oracions, de les pregàries públiques, del paper central atorgat en l'oració al rosari, per acabar amb una relació de les diverses advocacions religioses de la diòcesi.

Una altra preocupació dels visitadors, d'èxit més aviat migrat pel que es pot extreure de les visites, era el coneixement de la doctrina cristiana. A pesar de les ordres rebudes, no sembla que els eclesiàstics dediquessin gaire temps a aquest ensenyament, que quedava més aviat reservat als sermons, en mans de predicadors especialitzats, generalment religiosos, i a les «missions», campanyes intenses de prèdiques organitzades amb la finalitat de commoure els fidels. Dins de la preocupació per la doctrina té un paper molt secundari la preocupació pels no cristians: moros, jueus, gitanos, luterans... Tot i la vigilància de la Inquisició, no era fàcil trobar cap heterodox. De fet, pel comú de la gent, la preocupació pels infidels no era religiosa, sinó derivada de la por de

caure en captiveri a mans dels pirates berbers. Els únics sospitosos d'heterodòxia eren els gitanos, però el rebuig que patien era més social que no pas doctrinal. Més feina donaven als inquisidors els problemes morals: sol·licitació, sodomia, bigàmia, superstició, etc.

El capítol 11 tracta de la confusió entre el que era profà i el que era religiós, amb una contundent afirmació d'entrada: «durant el segle XVIII el temple encara manté funcions de plaça pública» (p. 407). Els esforços de les autoritats eclesiàstiques per evitar-ho van des de les exigències en el vestit i en el comportament durant les cerimònies fins a la separació de sexes, la prohibició de jugar a l'interior del temple, d'utilitzar l'església com a magatzem, de menjar-hi durant les vetlles o d'aprofitar la immunitat dels temples per amagar-hi contraban. Un aspecte clar de la confusió entre allò sagrat i allò profà ve representat pel dret d'asil, que l'església i l'autoritat civil aniran retallant. Finalment, entra en aquesta barreja el teatre i les escenificacions representades dins dels temples, que l'Església voldria eradicar, però que per la seva popularitat accepta i intenta dignificar. Si la primera part del capítol tracta de la intromissió d'allò profà en els llocs sagrats, la segona part, a la inversa, es refereix a la ingerència de les autoritats religioses en el control de les diversions profanes: la censura o la prohibició de teatre, els intents de prohibició del ball o de determinades maneres de ballar, la tolerància pel que fa a la música.

El darrer capítol de l'obra està dedicat a «la transgressió». S'obre amb la constatació de l'hàbil maniobra eclesiàs-

tica consistent a culpar de totes les desgràcies els pecats dels homes, mentre els seus èxits no són adjudicats al bon comportament, sinó a la gràcia de Déu o al zel de les autoritats. Els principals mals deguts als pecats dels homes són, segons la predicació o els escrits eclesiàstics del segle XVIII, les males collites i les guerres. Les transgressions més recriminades eren, segons Perea, la blasfèmia, la murmuració (sobretot la dirigida contra les autoritats), la usura, el treball els dies festius, la vestimenta... L'autor amplia aquest capítol amb apartats referents a la vigilància eclesiàstica sobre el paper de la dona en la societat i sobre la censura de llibres.

L'obra es clou amb unes conclusions sota el títol d'«epíleg», en les quals l'autor qualifica la religiositat del segle XVIII de complexa, epidèmica, visual i mancada de l'imprescindible coneixement teològic, amb un excés de presència religiosa en qualsevol activitat, molta superstició, ignorància doctrinal i predomini del ritus sobre la vivència religiosa, defectes que no afecten només el poble fidel, sinó també els eclesiàstics, en bona part mancats de formació i de vocació. Les reformes de l'època moderna, en especial el Concili de Trento, van ser d'implantació lenta a través de sínodes i visites pastorals. En definitiva, depenia en gran manera de l'actitud d'uns prelats, elegits més pels seus valors com a juristes i polítics que per consideracions religioses, i de la resistència d'un clergat «sovint més compromès amb les qüestions temporals que no pas amb les espirituals» (p. 483) i moltes vegades mancat de vocació i de preparació. Pel

que fa al tracte amb els fidels, es basa en la culpabilització d'aquests i en la utilització de la religió per imposar la submissió a les autoritats, mentre que la religiositat popular manté molt de paganisme encobert.

En definitiva, Eugeni Perea ha escrit un llibre important per a la comprensió de la societat catalana del segle XVIII, amb un títol massa modest, atès que el seu contingut va molt més enllà del mer estudi de les visites pastorals. La gran munió de temes i problemes tractats (i potser l'ansia de voler explicar tot el que se sap) fa que resulti en alguns moments desordenat o prolix, però això són només defectes menors; el que val és la gran quantitat de material recollit, l'emmarcament bibliogràfic de cada tema, l'encertada argumentació i, fins i tot, la valentia en alguns plantejaments.

GASPAR FELIU

ALBERCH, Ramon; ANTÓN, Javier; JIMÉNEZ, Montserrat; QUER, Josep (2001). *Girona a l'època de la Il·lustració*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona. 243 p. (Col·lecció «Quaderns del Cercle»; 17)

L'any 1777 a París, Joseph de La Porte, en el seu recull de narracions de viatges, descrivia Espanya com una nació plena d'habitants supersticiosos, ocupats en les ciències que van rebre dels moros (astrologia judicial, càbala i «otras quimeras árabes»). Tanmateix, l'a-

bat francès Raynal, el 1781, amb el mateix to melodramàtic, caracteritzava la monarquia borbònica espanyola com una nació esclava de llurs prejudicis, en la qual la *déraison* havia assolit uns graus elevats d'isolament, dogmatisme i subtilitat.¹ Els il·lustrats d'Europa, en general, mostraren poca paciència envers una Espanya, representant de *la infàmia*, que Voltaire havia convocat fer miques.

Pot semblar que el moviment il·lustrat sigui l'únic element a tenir en compte quan fem referència al segle XVIII, raó per la qual se'l coneix com el segle de les llums. Però no hem d'oblidar que la monarquia i l'Església continuaven essent els dos eixos bàsics sobre els quals s'estructurava la societat espanyola, i que, malgrat la coexistència i el xoc d'ambdós paradigmes —el modern, representat, entre d'altres, per les idees de la Revolució Francesa, la Il·lustració i el *sapere aude* kantià, i l'analogicoreligiós, característic de l'Antic Règim espanyol—, les relacions entre l'Església i l'Estat, l'anomenat regalisme hispànic, conformen una de les claus per capir el complex segle XVIII espanyol.

En aquesta línia, un dels elements per fer menys obscura la comprensió de les esmentades relacions entre el que és religiós i el que és profà, malgrat que, com bé assenyala La Parra, hi hagi con-

1. Vegeu Joseph de LA PORTE (1768-1795), *Le voyageur françois*, 42 v., París, Cellot, vol. 16, p. 94; i «L'Espagne et l'Histoire des deux Indes de l'abbé Raynal», a Hans-Jürgen Lüsebrink i Manfred Tietz (1991), *Lectures de Raynal. L'Histoire des deux Indes en Europe et en Amérique au XVIIIe siècle*, Oxford, Voltaire Foundation, p. 100.

fluències últimes,² seria el coneixement en profunditat de cadascun dels estaments en qüestió. Això és el que ens proposa el Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona a través del darrer exemplar de *Quaderns del Cercle* (d'ara endavant *Quaderns*).

Sota l'encapçalament de *Girona a l'època de la Il·lustració*, se'ns presenten tres propostes acurades que fan referència al segle XVIII gironí. En les dues primeres, a cura de Javier Antón Pelayo i de Montserrat Jiménez Sureda, se'ns acosta, respectivament, a la funerària canonical i al coneixement del filòsof *amesurat* Francesc Dorca. Mentre que la tercera proposta, a càrrec de Ramon Alberch i Josep Quer, ens permet contrastar, a través de tretze textos de la Girona del segle XVIII, la consideració global de puixança demogràfica i creixença econòmica de l'àmbit català del segle XVIII amb el cas particular de Girona.

La recerca documental rigorosa a l'Arxiu de la Catedral de Girona i a l'Arxiu Històric de la mateixa ciutat ha permès a l'historiador Javier Antón confeccionar un obituari canonical —mosstrat a l'assaig en forma d'apèndix—, fins ara inexistent, que abasta des de 1700 fins a 1815, i vestir així el treball *Morir a la Girona de la Il·lustració*, el qual enceta aquest dissetè número de *Quaderns*. Una investigació que atorga tot el protagonisme als cent cinquanta-cinc

canonges de la catedral de Girona, els quals constituïen, en paraules de l'autor, un grup estable i homogeni, que manifestava una sensibilitat especial respecte als beneficis de l'altra vida.

Estructurat en sis apartats, Javier Antón fa un recorregut per les distintes pràctiques culturals i representacions col·lectives davant la mort pròpies d'aquests canonges. Aquesta veritable aristocràcia eclesial, la qual mitjançant les seves prerrogatives, la manera d'afrontar i representar el pas a «l'altra vida», així com els seus enterraments, els quals donaven una visió particular de la vida i del més enllà, és objecte i subjecte d'estudi per part de l'historiador, que, lluny de les discussions gremials, les aborda dins del camp de la història social.

Amb un estat de la qüestió, d'actituds i bibliogràfica, sobre la historiografia de la mort, l'estudi passa a desenvolupar tots els aspectes que envoltaven l'arribada de la parca. Així, la preparació per a la mort, amb l'art de morir bé, el testament, l'administració dels sagraments, el destí del cos, la funerària, seguits per una aproximació a les causes de mort i dels llocs on aquesta s'esdevé, els passos a seguir davant la mort d'un canonge (testament, vestimenta, «cobridora», caixa, mulassa, absoltes, entre d'altres) donen pas a la descripció i l'estudi dels llocs d'enterrament i, finalment, als distintes sufragis encomanats pel difunt eclesiàstic.

Sense deixar l'àmbit de la Catedral gironina, la professora de la Universitat Autònoma de Barcelona Montserrat Jiménez ens presenta un aprofundiment

2. En el sentit que el monarca rep el poder directament de Déu, i, per tant, aquest agafaria també un cert vessant eclesiàstic. Vegeu Joaquim Maria PUIGVERT (ed.) et al. (2000), *Bisbes, Il·lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*, Vic, Eumo Editorial.

en la figura singular de l'escriptor, catedràtic i eclesiàstic Francesc Xavier Dorca i Parra (Girona 1737-1806), a través de l'assaig *El filòsof amesurat. Les llums en una capital de corregiment*, el qual conforma la segona proposta entorn del segle divuit gironí.

Unes dades introductòries al seu entorn familiar ens situen l'infant Francesc Dorca en una Girona menestral. Orfe de mare als sis anys, el seu pare, l'apotecari Bonifaci, l'envià al col·legi dels jesuïtes de Sant Martí instal·lat a Girona, on excel·lí en la retòrica i traducció de versos al llatí i al grec. Una sòlida formació ignasiana, que portarà el jove Dorca a la Universitat de Cervera on començarà estudis de dret. A partir d'aquí, Montserrat Jiménez fa un recorregut per les diferents etapes vitals de Francesc Dorca, conjuminant-les amb una reflexió històrica dels diferents avatars que li va tocar viure: Cervera, Girona, els temps atziacs, el pensament polític i la decadència són les pautes que se'ns ofereixen per endinsar-nos en el coneixement d'una personalitat d'una gran erudició i «matisos no gaire ben coneguts».

Aquesta acurada reflexió que ens proposa l'autora comença a les aules ceriverines, on Dorca, fent simultània la seva vocació religiosa amb la de lletraferit, obtindrà els títols de llicenciat i doctor en lleis l'any seixanta del segle divuit, per posteriorment, atès el desgavell que va significar l'exili de part del professorat i companys del jove advocat, obtenir la càtedra d'oratória a l'esmentada Universitat. Contemplem, durant tota aquesta etapa, un Francesc Dorca replegat sobre l'ordre quotidià, lluny de

les pugnes que no fossin estrictament literàries.

El retorn a Girona, a finals de la dècada dels anys setanta, ve de la mà de la canongia obtinguda gràcies a la seva condició de catedràtic i ens mostra un Francesc Dorca que, sota el guiatge del bisbe Lorenzana, s'endinsa en la recuperació de la història eclesiàstica de la seva ciutat. Un Dorca esfereït davant els temps atziacs d'un ateisme que començava a desdibuixar uns valors tradicionals i anunciava una nova era, en la qual l'embriaguesa dels que, condemnats a no passar de comparses, es veien enaltits a conduir, no ja el propi esdevenidor, sinó l'averany momentani de la *res publica*.

Contrari a les tesis de Rousseau, el canonge Dorca defensava el dret diví de la monarquia, consentint en la desobediència passiva només en cas d'una violació flagrant de l'ètica i de la llei de Déu. L'anàlisi de Montserrat Jiménez ens porta la visió d'un filòsof amesurat, en el qual s'havia de conjuminar la ciència i la fe: *sapere debemus et in sapiendo credere*. Les Corts de Cadis acabarien mostrant la futilitat de part del seu pensament.

La proposta de Ramon Alberch i Josep Quer tanca aquest número de *Quaders*. La presentació de tretze textos gironins (referents als límits de la ciutat, militars aquarterats, reivindicacions dels gremis, funció dels alcaldes de barri, sol·licitud de creació d'una societat econòmica, debat entorn del lliure comerç, arrendaments i monopolis, crisi de l'any 1764, sol·licitud per a la fundació de l'hospici, relació d'un aiguat i un

seguit d'estadístiques de la situació econòmica de la Girona del segle XVIII), amb un encapçalament, on indiquen el contingut, la contextualització i la transcripció, els quals abasten l'arc temporal comprès entre la Guerra de Successió i la Guerra Gran, ens permeten, com suggereixen els autors, copsar els aspectes més rellevants —de caire econòmic: pervivència d'una estructura gairebé feudal i influència minsa de les idees il·lustrades—, que fan que el creixement de la ciutat de Girona sigui modest si el comparem amb el d'altres indrets de Catalunya.

En definitiva, les tres propostes ens apropen al coneixement particular d'una ciutat (civil) i d'uns homes (eclesiàstics) immersos en ple segle de les llums i ens suggereixen la necessitat d'aprofundir en l'estudi rigorós dels diferents aspectes que conformen l'àmbit i l'entorn de les persones, les quals sovint tendeixen a generalitzacions i tòpics, com els que citaven a l'inici d'aquest escrit.

JOSEP ALAVEDRA I BOSCH

RAMON ARNABAT (2002). *Verds i blancs: El Trienni Liberal a Reus i al Baix Camp (1820-1823)*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs. (XIV Beca de Recerca Premi Memorial Josep M. Prous i Vila, 2000)

Ramon Arnabat va publicar l'any 2001 —a partir de la seva tesi doctoral— el llibre *La revolució de 1820 i el*

Trienni Liberal a Catalunya (Eumo), que aportava una visió nova i renovadora del període: enfront de les velles visions que pressuposaven en uns casos que la revolució liberal espanyola fou molt moderada en comparació amb les europees i, en d'altres, que els catalans s'havien involucrat poc en una revolució *espanyola*, Arnabat conclouia el seu treball assegurant que l'«empremta» del Trienni «restarà viva a la societat catalana i espanyola al llarg dels segles XIX i XX. Al cap i a la fi, no es va convertir l'himne de Riego en l'himne de la llibertat²». I no es tractava d'una reflexió especulativa, sinó que la conclusió se sustentava en un aparell documental important i també en el fet d'haver treballat el període durant molts anys *a peu d'obra* en el marc de la història local, especialment del Penedès.

Ara Arnabat ens ofereix el camí a l'inrevés, tornant novament a la història local, tot i que en un marc diferent al que per a ell és més habitual, ja que analitza Reus i la seva comarca, el Baix Camp. *Verds i blancs* (*verd* pel color de les escarapelles liberals i *blanc* per la bandera dels borbons absolutistes) analitza la revolució liberal al Baix Camp durant el Trienni, i també revolucionaris i contrarevolucionaris. Sens dubte, es tracta d'una obra *clàssica* d'història local: d'una banda, perquè explica amb detall aspectes tan locals com ara la rivalitat Reus-Tarragona, començant ja per la *baralla* de qui foren els primers en donar suport a Riego el 1820. I de l'altra, perquè, tot i que treballa amb documentació i bibliografia abundant, només esbossa el marc internacional, espanyol i,

fins i tot, català, remetent-nos a la seva obra de 2001. En aquest sentit, es podria dir que *Verds i blancs* simplement reitera el que ja va afirmar de manera general sobre Catalunya el mateix Arnabat, ja que, a partir dels grans capítols de la seva obra de 2001, es limita a documentar minuciosament les seves tesis sobre el Trienni a Catalunya en un marc geogràfic més reduït.

Però, realment es tracta d'una reiteració? Sincerament, no ho crec així. Ja he dit que el llibre posava de manifest la inconsistència de gran part dels tòpics i de les velles visions de la revolució liberal a Espanya i a Catalunya. Des de les tesis procedents del regeneracionisme que negaven l'existència d'una revolució liberal a Espanya perquè creien que, a diferència de la França de 1789, a Espanya no existien encara burgesos ni hi havia hagut moviments antisenyorials, fins a les de l'actual «història oficial» catalana, que, quan parla del segle XIX a Catalunya, passa de puntetes sobre el mig segle de la revolució liberal espanyola per saltar immediatament a la Renaixença, perquè no vol admetre que a la primera meitat del segle XIX una part important dels catalans estava més interessada en la defensa de la nació *liberal* espanyola que en l'encara poc plantejada nació *etnicolingüística* catalana. I per no voler admetre, a més, que aquells catalans liberals preferissin fer la defensa pública del liberalisme en castellà —tot i que ho compaginessin amb proclames en català que, per exemple, des de Reus s'enviaven als pobles del Baix Camp—, possiblement perquè, com que la majoria de fullets i escrits li-

berals estaven escrits en castellà, van tendir, durant aquells anys, a idealitzar equívocament el castellà com *la llengua del progrés*. En definitiva, la renovació que plantejava el llibre d'Arnabat de 2001 era excessiva per quedar prou documentada i justificada en una obra general. Per això, crec que *Verds i blancs* no és simplement una obra d'història local, sinó un treball que complementa de manera fonamental l'arraconament de les velles visions que es plantejava a *La revolució de 1820*.

Així doncs, a *Verds i blancs* Arnabat analitza en detall la manera com els catalans liberals van participar activament en el triomf de la revolució liberal espanyola. Com assenyalaven en les seves proclames, el març de 1820 els reusencs liberals enarboraren «el estandarte de la independència nacional» i proclamaren «la sabia Constitución de la monarquía española» (p. 24), amb la qual cosa —segons l'ajuntament constitucional de Reus— «el pueblo español [...] marcha ya fiera y majestuosamente a la restauración de su patria» (p. 25). Una Constitución que, com afirma Arnabat, era «molt més democràtica que d'altres que regien durant el primer terç del segle XIX a Europa» (p. 29). I és que, de fet, l'any 1820 dos terços d'Europa vivien sota l'absolutisme, i els pocs Estats liberals com ara França o Gran Bretanya tenien una cambra alta de pars i lords hereditaris, i una cambra baixa elegida per sufragi censatari que permetia la participació política només a les classes altes, mentre que la *Pepa* establia un règim polític amb una sola cambra elegida per sufragi universal masculí, cosa que —a judici del *blanc*

rector d'Alforja— només podia ser desitjat «pels ateïstes, materialistes, francmaçons y homes amants de la impietat, llibertinatge y sens Religió» (p. 29).

Arnabat estudia la composició políticsocial dels ajuntaments de Reus durant el període de 1820-1823 i de les diputacions de Catalunya i —a partir de la divisió de Catalunya, el 1822, en quatre províncies—Tarragona, les eleccions a corts, l'organització de la Milícia Nacional i de la Societat Patriòtica —a l'estil dels *clubs* francesos—, les obres de teatre *patriòtiques* i l'edició de diaris liberals com ara *Diana constitucional, política y mercantil de la villa de Reus*. I, gràcies a la «lupa» de la història local, podem conèixer el procés revolucionari liberal espanyol amb més exactitud de la que s'acostuma en les síntesis generals: per exemple, podem saber fins a quin punt es va materialitzar o no el sufragi universal masculí de la Constitució de Cadis, que —com el de la jacobina de 1793— tenia el filtre de ser indirecte. I, igualment, podem comprovar que la divisió en quatre províncies no fou imposada per *Madrid*, sinó per l'interès de gran part de la burgesia local catalana de tenir un centre de poder més pròxim que Barcelona: així, la diputació de Tarragona definia com a «restos góticos [...] la monstruosa antigua división» i considerava que «con la sabia división del territorio español, vamos a sentir más palpablemente las incalculables ventajas del pacto grandioso que hemos jurado» (p. 65).

Després d'estudiar els catalans *verds*, Arnabat analitza els catalans *blancs* i, lògicament, dedica un capítol a l'Església

catòlica. Una Església que —per molt que comptés amb alguns capellans i frares liberals— era una institució que sustentava el seu poder i la seva riquesa en l'absolutisme i el feudalisme i que, per això, fou contrarevolucionària a tot Europa, començant pel rei absolut dels Estats Pontificis, Pius VII, i continuant per l'arquebisbe de Tarragona, Jaume Creus, membre de la Regència absolutista organitzada a la Seu d'Urgell el 1822. No és estrany que —com recull Arnabat d'una obra de 1820— els reusencs liberals es vanagloriejaven que «no hay otra población en España que a proporción de habitantes haya tenido menos clero» (p. 139). Però, per completar el bloc dels *blancs* es troba a faltar un capítol sobre la noblesa local, l'altre baluard de la contrarevolució.

Com que no podia ser d'una altra manera, un dels apartats fonamentals de *Verds i blancs* és el seu enfrontament armat, quan les partides realistes contrarevolucionàries començaren a recórrer el Baix Camp a final de 1821. Un apartat en el qual Arnabat també ens proporciona documentació abundant que desmunta velles i tòpiques visions. Així, en les seves proclames, els reialistes —futurs carlistes—, a més de criticar els mitges liberals, defensaven clarament el tron absolut dels borbons: «Quan Riego se levantà/Amb ses males intencions/ Fou per acabar al trono/I la casa dels Borbons» (p. 180). Segons els liberals catalans, els catalans *blancs* organitzaven les partides «reclutando a 2 pesetas diarias que dicen pagan los frailes de Poblet» (p. 186), tot i que la contrarevolució —com assenyalava la diputació de

Tarragona— no havia nascut a la província: «sabido es [...] que en esta provincia y en las restantes de Cataluña ha habido emisarios, hijos de la [?] para llevar al cabo sus depravados intentos, todos a una han partido de un centro en donde han recibido sus planes e instrucciones par hacer desaparecer las libertades de la nación española» (p. 208).

El juliol de 1822, els reialistes van començar a estrènyer el setge de Reus, cosa que va obligar l'Ajuntament a emetre un ban en el qual assegurava que «lo ajuntamiento espera del conegut patriotisme y decisió de tots los verins [sic] de aquest poble a favor del Sistema Constitucional que en cas de intentar los facciosos atacar a esta vila procuraran rivalisar-se entre si en concórrer a la sua defensa», encara que, per si de cas, també advertia que «tota persona que auxilie als facciosos de qualsevol manera que sia serà tractada militarment y sufrirà irremisiblement la pena de mort» (p. 219). No hauria calgut, perquè quan a final d'aquell mes de juliol els catalans *blancs* van atacar la ciutat foren derrotats per la feroç resistència dels veïns *verds*. I el mateix tornaria a succeir a final de setembre. El llibre acaba amb l'entrada a Espanya i a Catalunya l'abril de 1823 de l'exèrcit dels Cent Mil Fills de Sant Lluís enviat per la Santa Aliança contrarevolucionària europea contra el règim liberal espanyol. Malgrat la traïció, el mes d'agost, del comandant general de Tarragona, Manso, Reus no es va rendir fins a final d'octubre de 1823.

En definitiva, *Verds i blancs* d'Arribas és un llibre no només per als interes-

sats en la història local de Reus i de la seva comarca, sinó també, i sobretot, per a aquells que desitgin aprofundir en el coneixement del Trienni Liberal a Espanya i a Catalunya, un període que, com afirma Pere Anguera en el pròleg, s'ha de definir com «la primera experiència democràtica a Espanya» (p. 11). Espero que *Verds i blancs* contribueixi al fet que la revolució liberal espanyola, per la qual lluitaren, anaren a la presó o a l'exili i van morir tants catalans, acabi finalment per rebre a Catalunya les benediccions de la «història oficial».

RAMÓN DEL RÍO ALDAZ

CASALS BERGÉS, Quintí (2002). *Polítics de Lleida: El poder local i les seves mutacions a través del temps (1716-1868)*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida. 318 p.

PONS I ALTÉS, Josep Maria (2002). *Moderats i progressistes a la Lleida del segle XIX (1843-1868)*. Lleida: Pagès editors. 430 p.

Aquests dos llibres permeten una aproximació molt acurada a la vida política i als polítics de la ciutat de Lleida al segle XIX, fins a la Revolució de 1868. Dos llibres diferents, però complementaris. El de Quintí Casals aporta una informació abundant sobre els polítics lleidatans que ens permet de fer una radiografia social i política de llarga durada, i per tant observar-ne els canvis i continuïtats. Per la seva part, Josep Maria Pons analitza en detall la vida polí-

tica lleidatana durant els anys centrals del segle XIX, la del domini moderat, una anàlisi que ens permet veure que per sota de l'avorrida política oficial hi ha una vida social i política rica. Tant Josep M. Pons com Quintí Casals són autors de dues esplèndides tesis sobre la Lleida dels anys centrals del segle XIX i han publicat altres treballs sobre la vida política d'aquests anys: *Canvi econòmic i social en el pas de l'Antic Règim a l'estat liberal: Lleida en la primera meitat del segle XIX* (Casals, 1999); *El trienni progressista a la Lleida del segle XIX. La regència del general Espartero (1840-1843)* (Casals, 2000), i *El poder polític a Lleida (1843-1854). Eleccions i pronunciaments* (Pons, 1998).

El llibre de Quintí Casals, *Polítics de Lleida*, té dues parts ben diferenciades. En la primera s'analitza l'ajuntament de Lleida en l'antic règim borbònic, és a dir, entre 1719 i 1832, i es tracta d'un estudi minuciós dels personatges que ocuparen el poder polític local al llarg d'aquests anys. Un poder polític monopolitzat per nobles, ciutadans honrats i doctors, que comença a presentar algunes fissures arran dels canvis en la legislació municipal de 1766 que permeten l'elecció dels càrrecs de síndic personer i de diputat del comú. L'elecció d'aquests càrrecs va permetre l'entrada als ajuntaments absolutistes de persones de diferent procedència social —artesans, comerciants, pagesos i hissendats— i de diferent orientació política de la dels regidors borbònics, sobretot en una capital de corregiment com ara Lleida. Cal destacar la informació que ens facilita Casals sobre els electors

i delegats de l'elecció dels diputats del comú i síndics personers, i el grau de participació, unes dades que fins ara desconeixiem, no tant sols de Lleida, sinó de quasi tot el país. L'anàlisi del personal polític no es limita a un reguitzell de noms, sinó que va més enllà i s'analitza el funcionament del grup dirigent de la Paeria i com es van anar formant els llinatges familiars que van afavorir la cohesió d'aquest grup integrat per nobles, ciutadans honrats i doctors.

Casals dedica la segona part del llibre a l'anàlisi dels ajuntaments liberals (1833-1868), inclosos els primers intents de 1812-1814 i 1820-1823. D'aquests primers intents, l'autor destaca el període del Trienni Liberal al llarg del qual es realitzà el canvi polític a l'Ajuntament que es consolidà l'any 1823, el darrer, quan sectors polítics i socials no lligats a l'absolutisme assoliren el poder municipal (alguns d'ells havien estat diputats del comú). Pel que fa al període liberal (1833-1868), en el qual es distingeixen tres períodes amb característiques pròpies: 1833-1836, 1837-1843 i 1844-1868, Casals torna a oferir-nos la nòmina del poder polític local amb una minuciositat aclaparadora, la qual cosa permet de copsar-ne canvis i continuïtats, tant des del punt de vista social com polític. El «grup dominant lleidatà de l'època isabelina», tal com el qualifica l'autor, queda integrat per comerciants i botiguers, nobles, pagesos benestants, hissendats i professionals liberals, sobretot advocats. El poder polític restarà a les seves mans i amb matisos pel que fa a la composició social segons es tracti de moderats o de progressistes. Una anàlisi

detallada dels principals protagonistes del poder polític lleidatà liberal clou aquesta segona part amb l'ajuda inestimable d'uns annexos sobre nissagues familiars.

El llibre de Josep M. Pons, *Moderats i progressistes a la Lleida del segle XIX (1843-1868)*, s'inicia amb dos capítols introductoris, un sobre el sistema liberal espanyol i un altre sobre la ciutat de Lleida al segle XIX, de manera que ambdós serveixen per emmarcar el que s'explicarà en els capítols centrals del llibre: l'enfrontament entre moderats i progressistes els anys centrals del segle XIX. En el tercer capítol, s'analiza l'inici de l'hegemonia moderada a partir del pronunciament de 1843, que al seu torn era una resposta al cop progressista contra Espartero. Gràcies al pronunciament i al suport governamental, l'incipient grup moderat va aconseguir les regnes del municipi i va implantar un sistema de govern local, que s'estudia en el capítol cinquè.

El domini de la Paeria per part dels moderats, però, no va ofegar la confrontació política, ja que el grup progressista mantingué la seva fortalesa i la brega política, tant en les eleccions provincials i generals com en les municipals, fet que s'analiza en el capítol quart. Aquest és, sens dubte, un dels capítols més interessants del llibre des del punt de vista historiogràfic, ja que ens permet de resseguir en detall la confrontació política més enllà de la política dels notables, tal com assenyala el mateix autor: «per a construir una història social de la política, moltes vegades ens hauria d'interessar més conèixer els electors que els

elegits», ja que «unes mateixes denominacions polítiques servien a interessos ben diferents a cada municipi» (p. 206-207). En aquest capítol, s'anitzen les complexes relacions entre el poder polític local i el poder estatal, més enllà de simplificacions matusseres, ja siguin pel costat del centralisme o pel costat de l'autonomisme, així com els models polítics provincials i locals de progressistes i moderats i la lluita pel poder local i provincial. Tot plegat permet a l'autor caracteritzar els dos grups. Així, mentre que els progressistes representaven la voluntat renovadora de la ciutat i comptaven amb el suport de grups representatius de comerciants, menestrals i professionals liberals, els moderats es convertiren en refugi de nobles, clergues, alguns professionals liberals, grans propietaris agraris (però també pagesos), que cercaven protecció davant els canvis que s'estaven produint. Els moderats són molt propers al carlisme, fins al punt que els progressistes es coneixen, popularment, com a liberals.

Un altre dels capítols interessants del llibre és el sisè, que es dedica a l'anàlisi del Bienni Progressista (1854-1856). Un període en el qual, segons Pons, es contrasten les iniciatives polítiques del govern progressista a favor de la majoria de la població (quintes i consums, per exemple) o del creixement urbanístic i la millora higiènica de la ciutat, amb la inexperiència de govern o la deficient capacitat de gestió dels mateixos progressistes, i la capacitat d'oposició dels moderats, que fan anar-se'n en orri les propostes més interessants. Cal

destacar, també, la divisió dins les files liberals (progressistes) entre els propietaris i professionals liberals que volien «consolidar l'ordre burgès d'una manera que fos més capaç d'integrar la població en el règim» (p. 327), i els demòcrates i altres sectors radicals, que volien anar més enllà i que aconseguiren tenir una certa representativitat municipal. Els anys posteriors marquen la crisi del model moderat i de la Unió Liberal i permeten l'aflorent del grup demòcrata i republicà amb «un discurs interclassista més proper a les reivindicacions populars» (p. 386) i que aconseguirà el seu protagonisme polític amb la Revolució de 1868.

Les conclusions són quelcom més que això, i Josep M. Pons realitza un seguit d'advertències que cal tenir en compte a l'hora d'historiar la vida política local d'aquests anys, fruit de la seva recerca concreta i de la reflexió historiogràfica més general. En voldria destacar una que em sembla prou important: la necessitat de donar veu als sectors populars i rastrejar-ne el protagonisme polític, «un sistema polític limitat a les elits no comporta obligatòriament que els exclosos hagin perdut qualsevol influència o participació activa. L'existència de clienteleles tampoc no suposa per part dels implicats passivitat i disponibilitat lliure a qualsevol proposta política» (p. 391), o dit d'una altra manera: «fora de la política oficial va romandre la majoria de la població, però això no significa que no tingués un paper destacat en la dinàmica política i social» (p. 399).

Estem, doncs, davant de dos llibres de lectura obligada per a totes aquelles

persones interessades en el poder polític local del segle XIX, ja que van molt més enllà de l'estudi d'un cas concret, el de la ciutat de Lleida, i que ens aporten un bon grapat de reflexions historiogràfiques i de praxi històrica sobre el poder polític local.

RAMON ARNABAT

SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume (2002). *Antoni Rovira i Virgili: Història i pensament polític*. Barcelona: Curial.

Jaume Sobrequés és un dels historiadors que coneix millor la trajectòria intel·lectual i l'obra d'Antoni Rovira i Virgili (Tarragona 1882-Perpinyà 1949), a les quals ha dedicat diversos estudis des de principi dels anys setanta, quan va assumir la responsabilitat, en el projecte de la gran enciclopèdia basca, de fer una reedició facsímil i continuar la *Història [nacional] de Catalunya* de Rovira i Virgili (Barcelona, Edicions Pàtria, 1922-1937), que de fet solament arribava fins al segle XVII. El primer volum facsímil va sortir l'any 1972, amb un pròleg de Sobrequés, i el projecte total va tenir setze volums (1972-1984), ja que un equip d'historiadors dirigits pel mateix Sobrequés va escriure la història dels períodes següents.

Després, l'interès de Sobrequés per Rovira s'ha anat concretant en una dotzena d'articles i escrits diversos que constitueixen les primeres aproximacions i la base de l'estudi que, finalment,

ha adquirit un caràcter de conjunt i ha estat publicat recentment, després d'haver rebut el Premi Carles Rahola d'Asaig (2000) convocat per la Fundació Prudenci Bertrana. Una publicació que pràcticament ha coincidit en el temps amb l'edició de les cartes de l'exili (1939-1949) del mateix Rovira i Virgili, fruit d'una llarga feina de compilació i d'estudi duta a terme per Maria Capdevila (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002).

La gran virtut de l'estudi que comentem és la d'aproximar el lector a l'obra d'Antoni Rovira i Virgili, de manera molt directa, a través de cites textuais i a partir de les contínues referències als seus articles. Per tant, constitueix una valuosa guia de lectura per introduir-se en el pensament de Rovira i en la seva evolució, superant la barrera d'haver d'enfrontar-se directament amb una producció molt abundant, dispersa i poc coneguda, en especial els escrits periòdics. Sobrequés ens proposa uns fils conductors i ens ofereix una tria de cites textuais, però, a més, ens dona referències suficients per poder completar, per compte propi, els aspectes que suscitin major interès.

L'ideari de Rovira, en certa manera singular, és alhora representatiu d'un espai intel·lectual i polític català del primer terç del segle xx i va tenir dos eixos fonamentals, ben reflectits en l'estudi de Sobrequés: la qüestió nacional i la qüestió social. Deixant de banda un primer capítol, on es presenta una semblança biogràfica detallada, els set capítols restants del llibre s'estructuren temàticament, seguint els centres d'interès se-

güents: «El pensament historiogràfic i la història nacional»; «El debat historiogràfic amb Jaume Vicens i Vives»; «El pensament polític: nacionalisme»; «Catalunya i Espanya: la dificultat d'una entesa»; «El pensament social»; «Rovira i Virgili i el moviment obrer» i, finalment, «Barcelona i Catalunya. Sobre la idea de progrés i de ruralisme». Es tracta, com mostren els enunciats, d'una selecció feta en termes que podríem considerar funcionals per a l'analista que busca referents. El resultat no distorsiona el caràcter originari dels escrits, que, alhora, són presentats d'una manera dinàmica i atenen l'evolució dels plantejaments de Rovira al llarg dels anys, condicionada per una reflexió permanent sobre el seu present i, això és molt important, per un interès i una voluntat de difusió del que passava a Europa.

Així, l'estudi de Sobrequés reflecteix una llarga relació intel·lectual entre analista i analitzat, subjecte a interrupcions obligades, no solament per l'atenció de Sobrequés a altres temàtiques d'investigació, sinó també pel seu compromís amb tasques polítiques o socioculturals diverses. I es tracta, també, d'una certa compenetració ideològica manifestada obertament per l'autor del llibre: «és, per a mi, un dels polítics amb el pensament del qual em sento més identificat» (p. 5).

El llibre està constituït, doncs, per una sèrie d'anàlisis de Sobrequés sobre Rovira i els seus escrits, redactades en diferents moments que queden enunciats (p. 8). Aquest fet es percep lleugerament en l'estructura del llibre, però potser d'una manera més destacada en

l'actualització desigual dels marcs generals interpretatius i del suport bibliogràfic de referència, on es troben a faltar les investigacions més actuals que tenen a veure, per exemple, amb el context social i polític de la producció intel·lectual que s'analitza o amb els debats historiogràfics, en especial, el que van protagonitzar Rovira i Virgili i Vicens i Vives.

Convé tenir molt present que l'obra de Rovira va tenir una vinculació molt directa amb la seva trajectòria política personal, però que aquesta trajectòria no va transcórrer de manera aïllada, sinó en un espai complex i poc estudiat en el qual, des de final del segle XIX i fins a la Segona República, van transitar nombrosos projectes, sovint fallits, i reconeguts dirigents. Aquesta inestabilitat era, alhora, molt dinàmica i en l'àmbit polític va donar lloc a la creació, divisió i reagrupació de partits i formacions polítiques i, en l'àmbit del periodisme, a nombroses capçaleres, algunes de major durada que d'altres, com es pot veure observant on es troben els articles de Rovira i Virgili i com s'explica en l'obra que comentem. En els orígens d'aquest recorregut personal i col·lectiu, hi havia el republicanisme federal de Pi i Margall i les tensions per desactivar la seva inèrcia centralista creixent. En l'etapa final, el projecte va culminar amb l'oportunitat històrica de dirigir la Generalitat republicana, quan es va crear Esquerra Republicana de Catalunya el març de 1931 a partir de la unió de diversos partits i sectors independents del republicanisme catalanista, i va rebre el suport electoral de molts membres d'ateneus, cercles i entitats molt actius als pobles i

les ciutats catalans. Com hem dit, no era un bloc homogeni ni de composició inalterable. Rovira va ser una de les figures més actives i crítiques en aquest espai. Precisament, en el moment inicial de l'etapa republicana, Rovira no estava vinculat a ERC, sinó a Acció Republicana de Catalunya i al seu periòdic *La Nau*, i no va rebre suficient suport electoral per ser elegit en les eleccions generals de juny de 1931, a les quals es presentava per a la demarcació de Tarragona. Però s'hi va acabar vinculant més endavant.

Per això, més enllà dels continguts concrets i de les interpretacions conjunturals, l'estudi dels escrits d'Antoni Rovira i Virgili és important perquè constitueixen una de les mostres més intel·ligents de les preocupacions i les aspiracions d'un espai polític català molt dinàmic i important. I permet de fer-ho amb l'amplitud que dona la llarga i activa trajectòria vital de Rovira i la seva prolífica producció escrita. Perquè, tal com Sobrequés va posar en relleu al llarg del seu estudi, l'obra de Rovira és una obra realitzada amb un grau de compromís intel·lectual i polític notable, que s'aprecia, també, més enllà dels escrits periodístics, en els textos de més abast, com són l'esmentada *Història Nacional*, la *Historia dels moviments nacionalistes* o *Nacionalisme i Federalisme*, entre d'altres, i en la creació de mitjans periodístics i culturals, entre ells l'emblemàtica *Revista de Catalunya*.

El 1939 Rovira va marxar a l'exili, com tants altres intel·lectuals catalans i com tants i tants responsables polítics i sindicals de l'etapa republicana. I allà va morir. La ruptura traumàtica impo-

sada per la repressió franquista va condemnar diverses generacions al desconeixement del passat històric i de les figures que l'havien protagonitzat. L'obra que comentem col·labora, juntament amb altres estudis que s'han anat realitzant, a omplir el buit del coneixement de la història i del pensament polític català d'una època singular. És necessari aproximar-se als debats i als projectes polítics i socials d'aquell primer terç del segle passat sense idealitzacions ni prejudicis i amb capacitat de valorar els matisos i els canvis que es van anar produint en els plantejaments inicials, incitats de manera especial pel contrast molt directe amb els esdeveniments d'una de les etapes més convulses de la història recent. Per a molts lectors, l'aproximació que ens proposa Sobrequés als escrits de Rovira, alhora intel·lectual, periodista i activista polític, constituirà una revelació.

MERCÈ RENOM

BENGOECHEA, Soledad (2002). *Les dècades convulses: Igualada com a exemple. Mobilització patronal i obrera entre principi del segle XX i la dictadura de Primo de Rivera*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Soledad Bengoechea és la historiadora de la patronal catalana. En altres llocs, aquest àmbit d'estudi constitueix tota una disciplina amb diverses línies d'investigació, amb interpretacions pos-

siblement enfrontades i centres d'estudi que s'hi dediquen específicament. Però en un país com el nostre, més aviat petit, acostuma a passar que la responsabilitat de la investigació d'un gran tema com aquest recau sobre una sola persona. Això esdevé en el nostre cas. Així doncs, algunes de les obres més importants d'aquesta historiadora estan centrades en l'organització i l'activitat patronal. Sobre aquest tema hi ha publicades *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya. Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera* i *El locaut de Barcelona (1919-1920)*.

Però, a més de mantenir aquest centre d'atenció, Soledad Bengoechea també s'ha dedicat a l'estudi dels moviments socials a la Catalunya contemporània i manté una línia d'investigació entorn del treball i les dones. En l'obra que ara ens ocupa, l'autora ha anat més enllà de l'anàlisi de la patronal i presenta una investigació sobre la conflictivitat sociolaboral en el context d'Igualada durant el primer quart del segle xx, on no queda desatesa la perspectiva del treball de les dones.

Les dècades convulses va merèixer el Premi Doctor Joan Mercader de Recerca en la seva convocatòria de l'any 2000. El llibre està estructurat en quatre parts força diferenciades. Comença considerant els espais de sociabilitat existents a Igualada durant aquests anys. Bàsicament, l'autora entén com a espais de sociabilitat les institucions i entitats on obrers i empresaris es relacionaven entre si o els uns amb els altres. Així té en compte tant els espais de relació en

el si d'una mateixa classe com aquells que podríem anomenar interclassistes. Tot seguit, analitza el procés de radicalització social experimentat a Igualada amb la tendència creixent dels diversos grups socials enfrontats a organitzar-se en sindicats únics. Aquest és el procés que donaria lloc a la creació del sindicat únic de la CNT de la localitat i a la Federació Patronal d'Igualada, el sindicat únic patronal. La tercera part la dedica al locaut de 1919, que és un dels grans temes considerats per Soledad Bengoechea en altres obres. Finalment, el darrer apartat és el referit al que va passar des del locaut fins a l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera, que podem veure com una mena d'epíleg de tot aquest procés històric.

L'estructuració de l'obra en aquests quatre grans apartats respon bàsicament a un criteri cronològic, però, en cert sentit, també aconsegueix mantenir una estructuració temàtica. El pas d'un gran tema a l'altre té un ritme molt aconseguit, gairebé novel·lesc. El llibre comença molt tranquil·lament plantejant les condicions establertes a principi de segle, va augmentant la intensitat de la narració quan descriu la polarització social que es va plantejant conforme el segle va avançant, i arriba al seu clímax amb el locaut de 1919. Així, Soledad Bengoechea analitza l'existència de la varietat de la sociabilitat i l'associacionisme de principi de segle, la seva evolució vers la creació dels sindicats únics, i l'esclat que significà el locaut com una manera de resolució del conflicte social.

En un sentit geogràfic, el llibre se centra en el que es va esdevenir a Igu-

lada, però, d'altra banda, l'obra estableix un diàleg permanent entre els conflictes socials plantejats en aquesta ciutat i els de Barcelona. En tot moment, queda molt clar que Igualada no és una illa, ni de pau ni de conflicte. El que va passar, tant pel que fa a les formes d'organització adoptades per la patronal i pels treballadors com per la convulsió social creixent i l'esclat del locaut el 1919, té una relació molt directa amb el context català, i molt en especial amb els afers de Barcelona. En aquest sentit, com també en l'abast teòric de les seves conclusions, l'obra supera satisfactòriament les limitacions habituals de bona part de la historiografia produïda des de la perspectiva local.

Pel que fa a les fonts utilitzades, no es pot dir res a part que són abundants, variades i que s'han utilitzat amb rigor i exhaustivitat. Pel que fa a l'estil de la narració, l'autora fa servir el sistema de les cites extenses, deixant, d'alguna manera, que siguin les fonts les que parlin per si mateixes. Però, a part d'això, també té prou honestedat historiogràfica per esmentar la seva absència o insuficiència quan això s'escau.

Les aportacions historiogràfiques d'aquest treball són variades en forma i contingut. En primer lloc, hi ha la consideració de la sociabilitat. En aquest sentit, no tan sols considera les organitzacions dedicades a temes laborals i econòmics, que és el que tradicionalment s'havia fet quan s'analitzava la conflictivitat laboral, sinó que en la seva anàlisi inclou altres tipus d'espais institucionals d'interacció entre les classes socials, com ara les institucions i els

llocs d'esbarjo. Però no s'atura aquí, i també dedica una atenció important a les publicacions igualadines d'aquests anys i als grups que estaven darrere d'aquestes publicacions, així com a altres aspectes com ara les iniciatives educatives impulsades des de moltes d'aquestes institucions o el paper del sometent.

Però, a més, l'anàlisi de Soledad Bengoechea va més enllà de les institucions i també considera les persones que en formen part. En aquest sentit, podríem dir que *Les dècades convulses* és un llibre que està ple de gent. És cert que hi ha més espai dedicat als empresaris i a altres membres dels grups dominants a Igualada. Trobem més referències dedicades als patrons, i aquestes són més extenses que les dedicades als obrers, i, a més, en el cas dels treballadors les indicacions són més genèriques, no tenen tant detall. Malgrat això, aquest fet no és imputable que l'autora, partint d'una especialització prèvia, hagi dedicat una atenció preferent a aquests elements dels grups dominants, sinó a les mancances de les mateixes fonts. Com també és ben sabut, els grups dominants, a causa, entre altres factors, de la seva vinculació més gran a béns materials, acostumen a deixar un rastre documental molt més profund i abundant que els de les classes subalternes. De fet, l'excepció de Joan Ferrer i Farriol, el principal dirigent de la CNT a Igualada en aquest període, que en l'obra també obté força atenció, mostra com, davant l'existència de prou informació, el tractament donat a empresaris i treballadors és similar.

La tensió contínua manifestada entre les persones i les institucions en tot

el llibre per aconseguir-ne el protagonisme està, de fet, força ben resolta. Una altra aportació historiogràfica significativa de l'obra és la referida a la relació establerta entre els oficis i la conflictivitat social. Així doncs, la situació econòmica de les indústries adoberes i les característiques de l'ofici passen per sobre de les ja superades interpretacions ideològiques per explicar els conflictes socials, així com el radicalisme creixent d'obriers i patrons. Finalment, una altra aportació important és la referida al que va passar amb les dones, ocupades principalment en el sector tèxtil, i, molt especialment, a la marginació experimentada per aquestes no tan sols en el si del sistema fabril, sinó també dins de les mateixes organitzacions obreres.

Finalment, hem de dir que l'obra, tot i que constitueix un relat acurat dels principals fets històrics del període, del que va passar a Igualada i la seva relació amb Barcelona, ni de bon tros, no és tan sols això. Així doncs, va més enllà i exposa algunes consideracions teòriques importants. Aquest és el cas d'allò referit a les estratègies de la patronal, a partir de les opcions que aquesta tenia entre els sindicats lliures i el model corporatiu per tal d'eradicar els qui consideraven els seus enemics principals, els anarcosindicalistes de la CNT. O sobre tot allò referit al qüestionament de l'estat liberal plantejat per la patronal el 1919 i de com aquest no es basà, principalment, en causes polítiques, sinó sobretot en motius econòmics i socials.

JORDI IBARZ

CANYELLES, Cèlia; TORAN, Rosa (2203). *Dolors Piera, mestra, política i exiliada*. Pròleg de Teresa Pàmies. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Premi Leonor Serrano i Pablo)

Segons la *Gran enciclopèdia catalana*, l'exili es pot considerar «com l'allunyament voluntari o forçós del territori d'un estat, especialment per motius polítics. No té el caràcter jurídic de pena, sinó que es tracta d'una mesura política i, per tant, sense termini fixat; la possibilitat de tornar al propi país és aleatòria i depèn dels canvis en la situació política». Aquesta definició, tot i que avui podria qüestionar-se, em va bé perquè està pensada, probablement, pel cas concret de l'exili català de l'any 1939.

L'exili, i aquest exili en concret, no ha estat únicament un problema pel seu volum i pel fet que molts dels exiliats fossin gent preparada i, sobretot, uns grans lluitadors a favor de la justícia social, sinó perquè la seva trajectòria no solament a l'exili, sinó també abans de produir-se la diàspora, moltes vegades ens és desconeguda, especialment pels que eren més joves i pels que no varen tornar, aspectes que es donen en el cas de Dolors Piera.

L'excepcionalitat dels moments que va viure Catalunya entre la proclamació de la República i l'entrada dels feixistes a Barcelona i el consegüent èxode cap a França com a plataforma van originar el retraïment de moltes persones de vàlua que van acabar passant per aquest món sense pena ni glòria, però també van

propiciar directament o indirecta que poguessin manifestar-se amb tota plenitud personatges que podem considerar excepcionals, com és el cas de la biografiada.

En moments de normalitat, molt difícils a l'Europa del segle xx, Dolors Piera hauria estat, a ben segur, una professional excel·lent de qualsevol especialitat, però fou el que la societat li demanava ser en cada moment determinat. Durant els anys de la República, una mestra (les dones no tenien gaires més possibilitats per expressar-se públicament, sobretot venint del món rural), però no pas una mestra qualsevol, sinó una professional que, després d'una sòlida preparació aconseguida a través del propi esforç i de l'ajut de professionals prestigiosos, es vinculà al grup Batec de les comarques de Ponent, l'avanzada del progressisme pedagògic català dels anys trenta del segle passat, d'on es desenvoluparia el grup Freinet que, al marge de la incidència en el propi país, en aquells anys, a través dels exiliats, acabaria exercint una gran influència en molts països de l'Amèrica Llatina.

El desencadenament dels fets cap a una situació pre-revolucionària ens mostraria una dona amb una capacitat de treball i uns dots organitzatius com a dirigent del PSUC, partit en el qual va tenir un paper important a l'hora de la seva fundació al començament de la guerra. En aquests anys, la barreja entre mestra, sindicalista i política, més de les dues darreres, ens mostra una dona lliurada a un ideal marcat per les línies ideològiques i la plasmació política d'acord totalment amb la seva organització política.

El seu exili també ens resulta certament especial, tot i que als primers temps no difereix massa de les aventures que viuen molts exiliats abans de poder trobar una llar més o menys definitiva. Tot i un pas intermedi a la República Dominicana abans d'arribar a Xile, la lluita política, malgrat les dificultats, continuarà. Al desenllaç d'aquesta lluita pren una nova direcció, marcada per la resistència de molts revolucionaris catalans a la política de submissió a l'URSS que començaria pel xoc produït pel pacte germanosoviètic i per les lluites posteriors que portarien a la subordinació del PSUC al PCE. Arran d'aquestes lluites internes, Dolors Piera i el seu company, Pere Aznar, serien expulsats del partit.

Com declaren les autores a la introducció, l'obra s'acaba a partir de la instal·lació definitiva a Xile. L'última etapa de la seva vida, una mena de retorn als seus inicis, és estudiada molt succintament en un epíleg, tot i que per mitjà de quatre pinzellades s'hi observa la gran humanitat de la biografiada.

Ens trobem amb una quarta etapa dedicada al seu company, víctima de les lluites polítiques, i a les filles, sense oblidar el seu país i tots aquells als quals cal ajut. Hi ha un episodi d'aquesta darrera època que ens fa entendre aquesta humanitat. Em refereixo al retrobament amb Teresa Pàmies, a la qual més endavant felicita arran de la concessió del Premi de les Lletres Catalanes. Tot plegat dóna peu que Dolors i Teresa retrobin una vella amistat al marge de les divergències polítiques.

Precisament Teresa Pàmies és l'encarregada de situar el personatge, indi-

cant-nos, probablement amb tota la raó, que a l'estudi hi troba a faltar la persona que va conèixer. Malgrat tot, crec que del treball i de les declaracions de Dolors Piera s'intueixen moltes coses que ens dibuixen una certa intimitat del personatge, tot i que ignoro si és allò a què es refereix Teresa Pàmies

Cèlia Canyelles i Rosa Toran ens expliquen aquesta història apassionant i molt poc coneguda, més que amb objectivitat, que és un concepte un xic aleatori, amb una gran neutralitat, situant-se per sobre de les seves vivències personals i les seves concepcions polítiques. Fa tota la impressió que es posen a dins de la pell de Dolors Piera i, a través de la informació recollida i de l'epistolari que van mantenir-hi, reviu la seva epopeia. Tinc la intuïció que, quan llegiu aquest llibre, sobretot els que us interesseu pels temes que es tracten en aquest estudi, us passarà com a mi, és a dir, que es produirà un doble encontre més enllà del de les autores.

Hi ha, a més, una altra qüestió que voldria recordar. Ja fa més de vint-i-cinc anys que observo, sobretot en la meua especialitat, la irrupció de les dones presentant treballs magnífics, alguns de caràcter més general, però d'altres, com el que avui m'ocupa, que ens recorden, al marge del gran paper de les nostres companyes en l'anonimat, el seu paper com a protagonistes externes de la història que el nostre gènere, generalment, ha menystingut o, fins i tot, menyspreat.

Finalment, només em resta agrair a Cèlia Canyelles i a Rosa Toran que, amb aquest estudi, m'hagin permès conèixer

la vida d'aquest personatge, ja que, com diuen elles mateixes a la introducció, «hem intentat donar a llum la trajectòria d'una dona que des del seu petit poble d'origen, Puigverd d'Agramunt, fins a Santiago va ser protagonista de la Història de Catalunya fins acabar ocupant un lloc de l'exili polític americà».

JORDI MONÉS I PUJOL-BUSQUETS

BORDERÍAS, Cristina (ed.); BENGOCHEA, Soledad (coord.) (2002). *Les dones i la història al Baix Llobregat*. Barcelona: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat i Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 2 v. 506 p. i 324 p.

De les moltes contribucions possibles per a la reinterpretació de les realitats històriques, aquelles que posen èmfasi en les diferents perspectives dels subjectes socials són, sens dubte, les que resulten més agosarades, més complexes i, per això mateix, més valuoses. En aquest sentit, aportacions com ara les del llibre *Les dones i la història al Baix Llobregat*, editat pel Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, malgrat l'esforç investigador i editorial que, sobretot en els darrers anys, ja s'ha posat de manifest sobre aquesta temàtica, resulten especialment encoratjadores.

El llibre respon a una dinàmica tradicional d'aquest Centre d'Estudis que s'ha convertit en referència obligada per l'impuls de coneixement que projecta

sobre una de les comarques més heterogènies de la Catalunya metròpoli: la recerca col·lectiva a l'entorn d'un factor històric en sentit ampli, sota el qual s'apleguen habitualment visions complementàries, de vegades juxtaposades i gairebé sempre innovadores, amb un protagonisme exclusiu del territori de referència i, òbviamment, de la seva gent i de les seves activitats. L'èxit de les convocatòries anteriors del CECBLL, que s'ha vist coronat amb la publicació de recerques d'ampli impacte i considerable rigor, va permetre que la cinquena convocatòria de recerca col·lectiva, centrada en la història de les dones al Baix Llobregat, tingués no solament l'acollida esperada, sinó una expectació per sobre del que havia estat habitual.

És imprescindible explicar el marc en què es va produir la convocatòria de recerca per justificar-ne el resultat en forma de dos volums, dinou treballs i més de vuit-centes pàgines. És a dir, d'entrada, una producció considerable en resposta a un tema prou sensible. Però també cal el coneixement del context per entendre per què el títol final del llibre no és la història de les dones al Baix Llobregat, sinó «les dones i la història», qüestió de rellevància metodològica notable, com sembla evident.

L'encert de la convocatòria no es limitava a l'atractiu de la temàtica, a la conjuntura en què es va desenvolupar tot el procés d'incentivació previ —un curs de l'Arxiu Històric Comarcal sobre iniciació a la recerca en aquest àmbit— i a tot l'engranatge circumstancial —l'encetament d'un Programa de la Dona i la creació d'un premi de recerca sobre

temàtica femenina a l'Ajuntament de Sant Feliu; la celebració, l'any 1996, d'unes jornades a Barcelona en commemoració dels vint anys de les primeres jornades feministes de l'any 1976, etc.—, sinó també a l'elecció de dues coordinadores de reconeguda solvència intel·lectual i capacitat científica, les historiadores Cristina Borderías i Soledad Bengoechea, que van assumir la feixuga empresa de valorar els treballs, discutir-los amb les autores i autors i, finalment, preparar-ne l'edició.

L'elecció, sens dubte, ha permès convertir el llibre en un instrument historiogràfic molt precís, que, en el futur, pot sustentar noves propostes d'anàlisi de la realitat comarcal sota diversos prismes temàtics i amb una unívoca mirada: la de les dones com a subjecte social.

Precisament, amb aquesta esperança de futur, carregada d'un fort component metodològic, Cristina Borderías tanca l'exhaustiva introducció del llibre que ressenyem. Les seves paraules, «esperem que [el treball] sigui una oportunitat per debatre com i de quina manera l'anàlisi de l'experiència històrica de les dones pot canviar les nostres interpretacions sobre la realitat», posen èmfasi en dues qüestions que els diversos treballs del llibre evidencien, cadascun segons les finalitats particulars de recerca, de metodologies diverses, d'enfocaments específics, etc.

En primer lloc, que el punt de vista del subjecte social modifica substancialment la percepció global de la realitat, no solament del mateix subjecte, sinó també de l'observador distanciat (en aquest cas l'historiador), afegint components

complementaris que, de vegades, havien passat desapercibuts i que poden canviar, de manera fins i tot radical, la interpretació dels fets. En segon lloc, que el punt de vista de les dones com a subjecte social afegeix una perspectiva en bona part inèdita a l'anàlisi de les causes històriques que obliga, a partir d'estudis com el que ara comentem, a repensar els fenòmens històrics amb l'ampliació de nous punts de vista, no solament els de les dones, tot i que aquests es converteixen, gairebé de sobte, en imprescindibles.

La filosofia de coordinació de l'obra, que han fet palesa les historiadores encarregades, s'ha situat en la línia de superar el que fins ara havia estat una simple formulació històrica contributiva —aconseguida només en part— per posar èmfasi en un enfocament més proper a la teoria de la diferència com a sustentació d'un exercici metodològic més ajustat a les noves tendències historiogràfiques, sobretot en el terreny de la història social.

Per això, tant l'heterogeneïtat de treballs que fonamenten el llibre i que l'editora esmenta en profunditat a la seva introducció com les punyents perspectives noves que obren les visions dels esdeveniments des de l'observatori de gènere van desaconsellar parlar d'una història de les dones del Baix Llobregat i sí que van aconsellar, en canvi, parlar de com a través de l'anàlisi de les actuacions, les experiències i les pràctiques socials de les dones del Baix Llobregat es percep una realitat nova, desatesa, però imprescindible per comprendre la realitat. Aquesta és la contribució més

sensible del llibre al coneixement de la realitat històrica de la comarca, tot i l'heterogeneïtat comentada, perquè els diferents treballs, observats en el seu conjunt, no exposen quin paper han tingut les dones en la història comarcal, sinó quina ha estat la seva particular percepció de la realitat a través del seu paper històric específic.

Alguns dels treballs del llibre mostren d'una manera més efectiva el punt de vista de gènere i altres ofereixen un retrat més historicista, més descriptiu, dels fets tractats, però tots ells tenen l'atractiu del caràcter temàtic innovador i d'un enfocament metodològic que ha intentat donar una certa unitat al conjunt.

En el complex intent d'organitzar la lectura del llibre, Cristina Borderías confessa que «la lectura que ara proposo deriva, com no podia ser d'una altra manera, dels meus propis interrogants com a historiadora» i ens ofereix un repartiment de temàtiques i d'aproximacions analítiques al voltant de tres grans apartats: el de la participació de les dones en la política, el moviment obrer i els moviments socials en general; el de l'identitarisme, les resistències i la cultura femenina en l'època medieval i moderna, i el de la dona com a component del món econòmic en general. En el fons, Cristina Borderías ubica el conjunt de treballs del llibre en els eixos del que podrien ser contribucions diverses a la construcció d'una història política, d'una història cultural i d'una història econòmica des de la perspectiva de gènere, amb l'ànim de «col·locar l'experiència femenina en el centre de l'anàlisi sociohistòrica».

D'acord amb aquests criteris, caldria ubicar dins del primer apartat els treballs de M. Carmen Garcia Nieto (la transcripció de la conferència impartida al curs de l'Arxiu Històric Comarcal, esmentat més amunt); el de M. Pau Trayner sobre una experiència concreta de barris; el de Cèlia Cañellas sobre la presència femenina als consells municipals al Baix Llobregat entre l'any 1934 i el final de la Guerra Civil; l'article de Josep Campmany sobre les dones a Gavà en el pas a la societat industrial (1800-1940); els treballs de Júlia Cabaleiro sobre les dones a la premsa comarcal, i els de Montserrat Duran sobre les dones de Sant Joan Despí a través de la història.

Dins del segon, hi hauria les recerques fetes per Dolors Sanahuja sobre la dona medieval a Eramprunyà, les dues de Lluís Monjas sobre la baixa edat mitjana, els treballs col·lectius de Rosa M. Bondia i Conxita Solans sobre les confraries beguetanes dels segles XVIII i XIX, i els de M. Luz Retuerta i Carme Sanmartí sobre Josepa Falguera al Sant Feliu del segle XIX.

Finalment, en el darrer apartat cal esmentar els treballs de Gemma Tribó sobre el treball femení a l'agricultura; el d'Àngels Solà sobre les puntaires del Baix Llobregat; el de Gràcia Dorel-Ferré sobre les obreres fabrils d'Esparreguera a cavall del segle XIX i el segle XX; el de Montserrat Vilajoliu sobre el treball de les dones a la Colònia Güell; el d'Agustí Casas sobre el lideratge femení; el d'Ingrid Llopart sobre les confeccionistes molinencs, i els de M. Pau Trayner i Montserrat Pérez-Portabella sobre experiències concretes entre dones de l'Hospitalet.

El llibre, tot i abastar un territori concret i circumscriure's al que coneixem com a història local, representa una aportació significativa a una manera diferent de construir la història: tant per la visió del subjecte, com per la metodologia, el sistema col·lectiu de convocatòria o el sistema de coordinació i l'esforç documental aportat. Un llibre recomanable

per a qui vulgui percebre visions complementàries de la realitat social, i especialment encoratjador per als que consideren que no hi ha perspectives unívoques en la descripció dels fenòmens històrics.

JESÚS A. VILA